KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 14 — ČÍSLO 2

OBSAH

UHLÁR, V.: 25 Hviezdoslavových Kubínov a kultivovanie výslovnosti — — — — 33
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: O pomenovaniach vetra — 38
PALKOVIČ, K.: Spoluhlásky *n* a *ň* v slovenčine — — — 44

Rozličnosti

Mierutvorný, či mierotvorný? I. Masár — — — — 49
Dolková forma, dolkáreň. M. Pisárčiková — — 51
Spočítať, porátať niečo na prstoch (jednej ruky). J. Mlacek — — — — — 52

Správy a posudky

Jazykovedná terminologická príručka. I. Masár — — 54
Textová príručka k dejinám slovenského jazyka. J. Muránsky — — — — 56
Niekoľko poznámok k Malej encyklopédii spisovateľov sveta. L. Trup — — — 58

Spytovali ste sa

Neprášivá úprava výrobku. M. Považaj — — — — 60
Robot — robotizácia. E. Rísová — — — — 61
Orenburg — orenburský. J. Kačala — — — — 62
Pesnička od speváka XY? S. Mátejová — — — 62

Napísali ste nám

Z úradných školských dokumentov. J. Janek — — 63

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 14 — ČÍSLO 2

25 Hviezdoslavových Kubínov a kultivovanie výslovnosti

VLADO UHLÁR

Pokrokové tradície v každej spoločnosti patria medzi význačné činitele jej rozvoja a napredovania. To v plnej miere platí aj o kultúrnych tradíciách a osobitne o umení. Neraz si ťažkáme na nežičlivé pomery v našej národnej minulosti, ktoré neumožňovali rozvíjať a rozmnožovať dobré tradície, ba ich aj lámali. Žijeme v podstatne zmenených pomeroch. Tohtoročný jubilejný *25. Hviezdoslavov Kubín* je zjavným svedectvom veľkých možností a úspechov našej novej socialistickej spoločnosti v rozvíjaní cenných kultúrnych tradícií.

Od roku 1954 každoročne (s výnimkou roku 1960) sa schádzali slovenskí amatérski recitátori v Dolnom Kubíne na vrcholnú súťaž v umeleckom prednese poézie a prózy. V dňoch 3.—7. októbra 1979 sa už po dvadsiaty piaty raz uskutočnilo vyvrcholenie tejto akcie na jubilejnom štvrťstoročnom Hviezdoslavovom Kubíne. Jasom teplého jesenného slnka zaliata Orava, vyzdobené mesto a pozorná účasť domácich ľudí aj hostí z celého Slovenska opätovne utvárali priaznivú atmosféru, v ktorej sa mohlo umenie najlepších slovenských recitátorov vypäť do vrcholných výkonov. Záverečný recitál nár. umelca Viliama Záborského z Hviezdoslavovej poézie *(Slovenský prometeus)* 7. okt. po odovzdaní cien víťazom až symbolicky zvýrazňoval umelecké snahy, ktoré reprezentuje kultúrno-estetická akcia Hviezdoslavov Kubín.

Hviezdoslavove Kubíny od svojich začiatkov, pôvodne ako školská akcia bývalého Povereníctva školstva, prekonávali pomerne zložitý vývin. Treba však povedať, že sa na nich najlepší recitátori preuka-

zovali umeleckými výkonmi, ktoré sa všeobecne hodnotili veľmi kladne a neraz sa kládli za vzor aj profesionálom z radov hercov. Z dospelých recitátorov starší učiteľ Jozef Mladoň, odborný asistent na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove Jozef Horák, hlásateľka televízie v Košiciach Dana Špaleková-Fedelešová, obdobne bratislavská Jana Straková, z nedávnejších Peter Vilhan a Marta Medvedíková-Vilhanová vstúpili svojimi výraznými výkonmi hlboko do vedomia príslušnej časti našej kultúrnej verejnosti.

Ak sa aj neprejavili na poslednom, 25. Hviezdoslavovom Kubíne také výrazné osobnosti z radov stredoškolákov a dospelých (kategórie detí a mládeže už viac rokov končia súťaž v krajskom kole, čo sa odôvodnene kritizuje), prednes prózy stredoškolákov (Peter Zemaník z Komárna, Gabriela Lukáčová z Partizánskeho, Zuzana Tlučková z Košíc) a vysokoškoláčok (Patrícia Boržíková a Jaroslava Čajková z Bratislavy, Dana Kosmálová z Trnavy, Mária Hlinková z Brezna) mal veľmi dobrú úroveň a podľa hodnotiaceho súdu prof. J. Mistríka, predsedu poroty, prevýšil to, čo sa doteraz počulo v tomto žánri na minulých Hviezdoslavových Kubínoch. V poézii však za recitátorskú osobnosť označil stredoškoláčku Soňu Behulovú z Nového Mesta nad Váhom. Nám však na mysli a v duši neprestajne rezonuje veľký výkon prešovskej vysokoškoláčky Dany Hudákovej-Ondíkovej. Po vhodnom úvodnom úryvku z Hviezdoslavovej básne *Ján Hollý* (napísanej pri príležitosti storočnice jeho narodenia roku 1885) predniesla s neobyčajným umeleckým zmyslom pre klasickú poéziu rozsiahly úryvok zo Svatopluka Jána Hollého v pôvodnom znení a časomernej prozódii tak vnútorne zaujato a umelecky účinné, že i mládež z gymnázia na súťaži a široké publikum na večernej slávnostnej prehliadke za prenikavý zážitok a estetické vzrušenie búrlivým potleskom odmenili talentovanú prešovskú vysokoškoláčku.

Dosiahnuté úspechy v prednese poézie a prózy sú výsledkom umeleckého pôsobenia. Imanentnou súčasťou tohto osobitného umenia, akým je recitácia, je reč; veď jazykové prostriedky sú najvlastnejším materiálom tvorivých postupov recitátorov poézie i prózy — špeciálne sa to týka zvukovej stránky jazyka, ortoepie: spisovnej slovenskej výslovnosti.

Roku 1954 bývalé Poverenníctvo školsva po veľkých úspechoch recitačnej školy národného umelca Viliama Záborského vyhlásilo *Súťaž v umeleckom prednese poézie a výraznom čítaní* v Školských zvestiach z 27. februára 1954 a opätovne o rok 5. februára 1955 boli uverejnené obsažné inštrukcie o organizovaní súťaže v školách. Zároveň okrem literárnovýchovných a estetických zreteľov, recitačnému umeniu najvlastnejších, sa výslovne a dôrazne vytýčili požiadavky jazykovovýchovné: „Pozorným vzťahom k slovu, štýlu, *správnej výslov-*

nosti zvyšovať jazykovú kultúru našej mládeže (podčiarkol V. U.), rozvíjať jej myslenie, učiť ju rodný jazyk hlboko si vážiť a milovať."

Recitátor poézie i prózy (nie ináč ako herec) pracuje s pevným autorovým textom. Z toho vyplýva, že svoju vlastnú kultúru jazyka môže rozvíjať a prejavovať iba v dikcii, v jazykových prostriedkoch. V nich okrem tempa, výškových a silových prostriedkov prízvuku, intonácie a najmä vetnej melódie i s hlasovým zafarbením a pauzou významnou a imanentnou zložkou je *ortoepia — spisovná výslovnosť.*

Vyspelý recitátor (obdobne ako herec, hlásateľ a komentátor v rozhlase a televízii) musí byť majstrom jazyka v jeho najkultivovanejšej forme, pochopiteľne vždy s dôsledným uplatňovaním požiadaviek spisovnej výslovnosti. V tejto súvislosti doterajšie Hviezdoslavove Kubíny (s predchádzajúcimi prípravnými recitačnými súťažami v školách, okresoch a krajoch) svojím spôsobom tvoria aj významný článok v oblasti rozvíjania jazykovej kultúry v jej najvyspelejšej a najnáročnejšej ústnej forme. Takto ho chápali iniciátori tejto kultúrno-estetickej akcie a táto zložka akcie sa opätovne pripomínala na seminároch a v hodnoteniach výkonov recitátorov. Na 4. Hviezdoslavovom Kubíne roku 1957 sa člen Slovenského národného divadla Vlado Durdík st. v tomto zmysle vyjadril: „Skutočným víťazom Hviezdoslavovho Kubína je krásna reč slovenská vyspievaná v poézii a próze."

Výchovné pôsobenie (najmä prvej polovice) doterajších Hviezdoslavových Kubínov v oblasti kultúry jazyka a osobitne spisovnej slovenskej výslovnosti patrilo medzi prvoradé úlohy. Poroty starostlivo zvažovali otázku ortoepie a jej nedostatkov v prejavoch súťažiacich, o čom sú hojné dôkazy i na stránkach tohto časopisu, ako aj Slovenského jazyka a literatúry v škole, Ľudovej tvorivosti, Umeleckého slova, Javiska a inde.

Umeleckému prednesu je a musí ostať vlastná osobitná starostlivosť o výslovnosť, vyšší štýl spisovnej výslovnosti; v takej výslovnosti sa osobitne starostlivo dbá o artikulačné rozvitie, o jemnosti výslovnosti, o starostlivú výslovnosť hlások a hláskových skupín, o dôslednú splývavú (viazanú) výslovnosť a príslušnú znelostnú asimiláciu spoluhlások, zdvojených spoluhlások a o výslovnosť *ä* a *ľ* vo všetkých pozíciách.

J. Findra v knihe *Umenie prednesu* (SPN 1974, s. 19) uvádza, že „spôsob výslovnosti nepatrí medzi základné výstavbové prvky" recitácie, lebo „poslucháč si túto stránku v recitátorovom prejave neuvedomuje, alebo si ju uvedomuje najmenej". To platí potiaľ, ako vhodne pripomína autor, kým recitátor má kultivovaný prejav aj v oblasti ortoepie, čiže keď dôsledne zachováva spisovnú výslovnosť.

Pochopiteľne, v málo náročnom prostredí, ktoré nemá vypestovaný zmysel pre kultivovanie spisovného prejavu a výslovnosti, pozornosť

poslucháčstva nerušia isté nedostatky, a teda ani priestupky vzhľadom na požiadavky a náročnosť vyššieho štýlu spisovnej výslovnosti.[1] Môžeme povedať, že sa u nás spoločnosť v otázke jazykovej kultúry ešte nedostala na taký kvalitatívny stupeň, aby sa požiadavky vyššieho štýlu spisovnej výslovnosti uznávali a boli samozrejmé u príslušných ľudí a na príslušných miestach. Možno uviesť i to, že napr. v našich školách, kde *úcta a láska k materinskej reči* má vo vyučovaní a v styku so žiakmi prenikať na všetkých stupňoch a všetkými predmetmi, pochopiteľne najnáročnejšie v predmete slovenský jazyk a literatúra so slohom a čítaním, sa v skutočnosti uplatňuje iba bežne používaný spisovný jazyk a menej náročná spisovná výslovnosť (napr. pri čítaní sa jednostranne zdôrazňuje iba rýchlosť čítania a zrozumiteľnosť).

Odraz takéhoto stavu možno dobre pozorovať v recitačných súťažiach aj na úrovni spisovnej výslovnosti u recitátorov z jednotlivých oblastí Slovenska a jednotlivých stredísk, odkiaľ recitátori pochádzajú, pričom sa rozličnou mierou kladne uplatňuje aj individuálna príčinlivosť recitátora a jeho vedenia.

A keďže jazyková a osobitne ortoepická citlivosť v príslušných kruhoch našej spoločnosti je na rozličnom stupni a zavše možno vravieť dokonca až o necitlivosti v tomto smere, nemožno sa čudovať, ak sa aj na Hviezdoslavových Kubínoch stretáme v ortoepii s výkyvmi, ktoré nemožno tolerovať. Staré nedostatky sa nerovnakou mierou predsa len znovu prejavujú. Treba tu znova pripomenúť napr. konštatovania L. Bartka po 22. Hviezdoslavovom Kubíne (1976), že „problémy s asimiláciou a viazanou výslovnosťou sú celoslovenského rázu" (čo znamená, že sa nepoznajú pravidlá a nedbá sa na ich záväznú aplikáciu v jednotlivých prípadoch), „kým ťažkosti s výslovnosťou *ľ* sa viac-menej viažu na tie nárečové oblasti (!), v ktorých je výslovnosť tejto hlásky neznáma . . .".[2]

Na niekoľkých posledných Kubínoch porota uplatňovala stanovisko, že na tejto vrcholnej súťaži v umeleckom prednese nie je primerané vyčítať jednotlivcom a ani celkovo konkrétne ortoepické nedostatky. Takýto postoj len utvrdzuje recitátorov a pracovníkov s umeleckým prednesom aj z radov pedagógov v tendencii zaznávať záväznosť vyššieho štýlu spisovnej výslovnosti aj v súťažných vystúpeniach.

Namiesto zvyšovania nárokov na umelecké tvárne prostriedky aj v jazykovej oblasti, teda v ortoepii, rozmáha sa vlna zastierania citli-

[1] Porov. i v tomto smere závažné zistenia Á. Kráľa a E. Tomajkovej v článku *Fonetika a ortoepia na vysokých školách* (Kultúra slova, *13*, 1979, s. 257—261, najmä na s. 259—260).

[2] Porov. L. Bartko, 22. Hviezdoslavov Kubín. Kultúra slova, *11*, 1977, s. 87—89.

vosti voči nedostatkom, pochybná tolerancia, ba v niektorých prípadoch výslovné negovanie náročnejších požiadaviek.

Od roku 1963 starostlivosť o rozvoj recitačného umenia v rámci záujmovej umeleckej činnosti prevzal Slovenský osvetový ústav v Bratislave (inštitúcia ministerstva kultúry). Školy, ktoré dovtedy na širokom základe organizovali recitačné súťaže, aby zaktivizovali čo najväčší počet účastníkov z radov detí a mládeže, ostávali skoro celkom bokom. V úsilí, aby sa Hviezdoslavove Kubíny stali *univerzitou recitačného umenia*, osvetoví a umeleckí činitelia z Bratislavy uplatnili svoju predstavu, aby sa v Dolnom Kubíne konala iba súťaž v dvoch kategóriách poézie a prózy (stredoškolákov a dospelých), dokonca na niektorých Kubínoch bez rešpektovania veku a príslušného psychického vývinu iba v jednej spoločnej kategórii (v r. 1969—1976). Tým sa zužovala široká základňa a podlamovalo úsilie mnohých pedagógov, ktorí strácali prehľad a kontakt s náročným prednesovým umením a výsledkami dosahovanými v súčasnosti. Ministerstvo školstva akoby prestalo mať záujem o tento druh umenia, o jeho výchovno-estetické ciele s významným dosahom na jazykovú výchovu, ktorá tak konkrétne rozvíja záujem o krásnu literatúru a ústny jazykový prejav a ortoepickú náročnosť. A predsa Hviezdoslavove Kubíny by mali byť aj *vysokou školou slovenskej spisovnej výslovnosti*. Lenže o kultivovanie spisovnej výslovnosti sa u nás málo stará, ba zavše sa podceňuje práve tam, kde by mala byť na prvom mieste[3].

Významná a cenná kultúrno-estetická akcia Hviezdoslavov Kubín vyplynula z najlepších a najnáročnejších snáh rozvíjať recitačné umenie v neprestajnej súvzťažnosti so stupňujúcimi sa nárokmi na jazykovú kultúru aj v oblasti zvukovej stránky slovenčiny, v ortoepii. Načim súhlasiť so závermi, že na 25. Hviezdoslavovom Kubíne bolo možné počúvať poväčšine krásnu a vzornú slovenčinu, no nemožno zatvárať oči ani pred nedostatkami vo vyššom štýle spisovnej výslovnosti. Tu sme v živej pôde, kde spustiť zo zreteľa požiadavky dôslednej spisovnej výslovnosti znamená nebezpečenstvo, že môže nastať chytro neželateľný zvrat. Na bezpodmienečnú záväznosť orto-

[3] Nik rád nepočúva výčitky pre svoje jazykové a tobôž ortoepické previnenia. Ale tak ako je potrebné sledovať prácu jazykových redaktorov vydavateľstiev a novinárov, obdobne náročne treba venovať pozornosť výššiemu štýlu spisovnej výslovnosti hercov, hlásateľov a komentátorov rozhlasu a televízie. Kým herci Slovenského národného divadla (porov. G. Horák Výskum jazykovej kultúry v SND v Bratislave. Kultúra slova, *12*, 1978, s. 362—364) pozitívne hodnotia takúto prácu a V. Záborský pripomína, že by členovia SND pri daktorých výslovnostných prvkoch „nemali ustupovať falošnej verejnej mienke", A. Kret upozorňuje, že je aj taký typ hercov, „ktorí by svoj chybný rečový návyk chceli deštruktívne vnútiť aj ostatným".

epie v umeleckom prednese (ale aj v divadle, rozhlase a televízii) vždy budú platiť prísne nároky, ktoré tak výstižne vyjadril na začiatku svojej jazykovednej činnosti Ľudovít Novák v človeku *Conditio sine qua non pri prednášaní slovenských básní* (Luk, *2*, 1931, s. 42—45).

Reč je nielen prostriedok dorozumievania a vymieňania myšlienok, kultivovaný ústny prejav je zdrojom aj estetických pocitov, čo nadovšetko platí o prejavoch recitačného umenia. Hviezdoslavove Kubíny, ktoré sú vyvrcholením každoročnej celoslovenskej súťaže v recitačnom pretekaní v tisícoch našich dedín a miest, majú nepopierateľný význam aj v zložitej a náročnej sústave rozvíjania kultúry slovenského jazyka v zvukovej a ortoepickej podobe. Starostlivosť o recitátorov a o Hviezdoslovove Kubíny je kladným, veľmi cenným prínosom v rozvíjaní súčasnej slovenskej kultúry. Systematická práca a úsilie o uplatňovanie zásad vyššieho štýlu spisovnej výslovnosti patria do náročných úloh tejto významnej kultúrno-umeleckej akcie v ďalšom období Hviezdoslavových Kubínov, vstupujúcich už do druhého štvrťstoročia. Veď slovenčina, ktorej zasvätil svoj život veľký básnik Ján Hollý, si zaslúži všetku našu lásku, príčinlivosť a silu, tak ako spieva P. O. Hviezdoslav pri storočnici narodenia autora eposu Svatopluk:

Ó, slovenčina, ľubozvučná rieka!
Ty, básniče, si upravil jej chod:
že vľúdne-búrne, vždy však rytmom steká
a melodicky šumí každý brod;
že tým je nám, čím život pre človeka,
ba ceníme ju vyššie nad život.

ul. 5. apríla č. 1, Ružomberok

O pomenovaniach vetra

M. IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ

V každodennej praxi sa často stretávame s nejednoznačným postojom pri hodnotení slov *orkán — uragán — hurikán.* Neodborník nerozlišuje a ani nemusí presne rozlišovať typy vetrov, ani poznať presný názov konkrétneho vetra. No dnes, keď každý denne sleduje predpovede počasia v rozhlase, televízii, v dennej tlači, treba poukázať na nejasnosti pri daktorých názvoch a uviesť na správnu mieru

aj jazykové hodnotenie odborných termínov používaných v oblasti meteorológie a hydrometeorológie.

Odborníci vypracovali rozličné stupnice zostavené vo forme tabuliek na rozlišovanie typov vetra podľa sily, rýchlosti a tlaku vetra, pričom sa charakter a účinky opisujú ešte daktorými typickými vonkajšími znakmi a dôsledkami činnosti vetrov.

Uvedieme ako ukážku Beaufortovu stupnicu na určovanie sily vetra. Postupuje sa v nej od východiskového stavu, od bezvetria. Prvým stupňom vetra je *vánok* (podľa daktorých odborníkov by tu stačilo pomenovanie *vetrík*, za ktorý by sme sa prihovárali aj my). Dovedna je dvanásť stupňov sily vetra: *1. vánok* (resp. *vetrík*), 2. *slabý vietor*, 3. *mierny vietor*, 4. *dosť čerstvý vietor*, 5. *čerstvý vietor*, 6. *silný vietor*, 7. *prudký vietor*, 8. *búrlivý vietor*, 9. *víchrica*, 10. *silná víchrica*, 11. *mohutná víchrica*, 12. *orkán (uragán, hurikán, cyklón, tornádo, tajfún)*.

V literatúre sa uvádzajú takéto charakteristiky vetrov a ich účinkov (podľa Beauforta; p. Technický náučný slovník I, s. 164): (bezvetrie) dym stúpa priamo nahor; 1. (vánok) dym stúpa takmer priamo nahor; takmer nepozorovateľný je pohyb vzduchu; 2. (slabý vietor) cítiť ho na tvári, lístie šuští, ľahká zástava sa pohybuje, vietor čerí hladinu stojatej vody; 3. (mierny vietor) lístie a vetvičky sa stále pohybujú, zástavka sa napína, na stojatej vode sa tvoria vlnky; 4. (dosť čerstvý vietor) víri prach a dvíha voľné papiere, hýbe slabšími konármi; na stojatej vode sa tvoria zreteľné vlny; 5. (čerstvý vietor) pohybuje listnatými stromčekmi, napína väčšie zástavy; na stojatej vode sa tvoria vlny s ojedinelými spenenými vrcholmi; 6. (silný vietor) pohybuje hrubými konármi a slabšími stromami, hučí v listnatých lesoch; telegrafné drôty svištia; 7. (prudký vietor) pohybuje celými stromami; na stojatej vode sa tvoria vlny s početnými spenenými vrcholmi; chôdza proti vetru je nepríjemná; 8. (búrlivý vietor) láme menšie konáre; lesy zďaleka hučia; značne zdržuje v chôdzi proti smeru vetra; 9. (víchrica) prevracia ľahšie predmety, spôsobuje menšie škody na domoch, zhadzuje uvoľnené škridly zo striech; chôdza proti smeru vetra je veľmi namáhavá; 10. (silná víchrica) láme a vyvracia stromy; spôsobuje značné škody na domoch; 11. (mohutná víchrica) spôsobuje rozsiahle škody v lesoch a na domoch; váľa chodcov; u nás sa vyskytuje veľmi zriedka; 12. (orkán, cyklón, tornádo, tajfún) má ničivé účinky, rúca strechy, hýbe ťažkými predmetmi; u nás sa nevyskytuje. Sila vetra sa udáva v balloch (od 1 do 12), rýchlosť vetra v metroch za sekundu alebo v kilometroch za hodinu a súčasne sa udáva tlak vetra v pascaloch.

Ako vidno, v odbornej terminológii sa uplatňujú najmä pomenovania *vietor* a *víchrica* (nie *vetrík, víchor* ap.). V odborných publiká-

ciách sa napr. často používa na označenie víchrice slovo *orkán,* hoci vo všeobecnosti a v praxi odborníkov (ako sme si zistili na jednotlivých odborných pracoviskách) sa používajú aj výrazy *uragán* popri *hurikán, cyklón, tornádo, tajfún.* Treba poznamenať, že slová ako *tornádo, tajfún* označujú víchrice v určitých geografických oblastiach. Napr. pomenovanie *tajfún* (čínskeho pôvodu) označuje tropickú víchricu vznikajúcu v blízkosti rovníka (5° až 20° sev. šírky) v západnej časti Tichého oceána; *tornádo* (od pôvodu španielske slovo) označuje severoamerickú víchricu; *cyklón* (od pôvodu grécke slovo) označuje ničivú víchricu v tropických moriach.

Ako všeobecné pomenovania ničivých víchric sa u nás používajú najčastejšie názvy *orkán* alebo *uragán* (resp. *hurikán).* Ide o slová, ktoré vychádzajú z jedného spoločného východiskového slova indiánskeho pôvodu. Najbližšie k pôvodnému zneniu majú pomenovania *hurikán, uragán.* V daktorých jazykoch sa znenie prevzatého slova rozšírilo v podobe *orkán* (napr. v nemčine a iných jazykoch), v iných zasa v podobe *uragán.* A tieto dve podoby sa podľa názorov odborníkov používajú ako rovnocenné varianty na označenie toho istého typu víchrice v rozličných častiach sveta. U nás sa striedavo používajú ako rovnocenné varianty obidve podoby: *orkán* i *uragán* (zriedkavejšie *hurikán).* Zaujímavé je, že v slove *orkán i hurikán* sa zachováva hláska *k,* kým pri slove *uragán* máme spoluhlásku *g.* Pravda, nebolo by správne, keby sme podobu *orkán* posudzovali ako cudziu, neslovenskú (zhodnú s nemeckým *Orkan*), ale podobu *uragán* už ako poslovenčenú.

Aký stav v používaní variantov *orkán — uragán* možno predpokladať podľa pomenovaní zaznačených v Slovníku cudzích slov a výrazov v slovenčine od J. M. Prídavka? Prídavok uvádza všetky známe hláskové varianty, ibaže ich odlišuje podľa pôvodu, t. j. národného prostredia, z ktorého ich pozná, napr. *hurakán* (zo španielskeho jazyka) s vysvetlením „morská búrka, vír, veľká víchrica na ostr. Kube, uragán" (s. 263); *hurikán* (z anglického jazyka) s vysvetlením „búrny vietor, cyklón; pozri: hurakán, uragán" (s. 263); *orkán* (z talianskeho jazyka) s výkladom „prudký vietor, víchor, víchrica, buran, prudká búrka", s. 465; *uragán* (z francúzskeho jazyka) s výkladom „orkán, prudký vietor, víchrica" (s. 667). J. M. Prídavok vôbec neuvádza, že slovo *uragán* (resp. varianty *huragán/hurikán/hurakán*) je od pôvodu indiánske.[1]

[1] Podľa počtu dokladov v slovníkovom archíve JÚĽŠ SAV vyzerá pomer dokladov na jednotlivé podoby *orkán — uragán — hurikán* takto: celkový počet dokladov je 96 — z toho na slovo *orkán* 50 dokladov (nový materiál 27, starý 23 dokladov); *uragán* 47 dokladov (nový materiál 33, starý 13,

Slová *uragán, orkán* sa používajú v prirovnaniach: *valil sa, prihnal sa ako uragán, orkán;* v prenesenom význame v spojeniach: *uragán nadšenia, smiechu* ap.

Treba sa ešte zmieniť o jednej zaujímavosti z americkej oblasti. V Amerike bolo dlho zvykom dávať ničivým víchriciam ženské rodné mená. Proti takému spôsobu označovania sa postavili americké ženy. Keďže ide o tradíciu dávať víchriciam rodné mená a o pomocné rozlišovanie oblastných vetrov a katastrof, ktoré spôsobili, prešli odborníci k inému spôsobu označovania ničivých uragánov. V jednom roku sa ničivé vetry označujú mužským, v nasledujúcom roku ženským menom, pokračuje sa pritom podľa písmen v abecede od *A* do *Z* (používajú sa teda mená podľa začiatočného písmena) a súčasne sa tým označuje i počet vetrov atď. Preto napr. aj denník Práca zo 6. sept. 1979 na str. 3 priniesol nadpis článku: *Ničivé uragány nad karibskými ostrovmi a USA — Po Davidovi Frederik.* (To znamená, že roku 1979 mali americké ničivé víchrice mužské mená na *D, F* atď.)

Meteorológovia si pomáhajú vlastnými menami pri presnejšom a jednoznačnejšom určovaní víchrice (ide o spresnenie geografického výskytu, typu vetra, chronologického poradia víchric, katastrofálnych účinkov, počtu víchric do roka atď.).

Z tropických (tichooceánskych) vetrov sa u nás spomínajú monzúnové vetry. *Monzúny* sú pravidelné vetry, ktoré dujú v oblasti východnej Ázie a Indie. Pomenovanie *monzún* pochádza z arabčiny a do európskych jazykov sa dostalo portugalským a anglickým prostredníctvom.

K pravidelným tropickým vetrom patria aj *pasáty* a *antipasáty* (jedny dujú z mora na pevninu, druhé opačným smerom). *Pasát* je suchý tropický vietor majúci juhozápadný alebo severozápadný smer. Označenie *pasát* pochádza zo španielčiny a do európskych jazykov sa dostalo cez holandčinu.

Z lokálnych vetrov, ktoré dujú v jednotlivých častiach Európy, sú u nás všeobecne známe napr. *föhn, mistrál, bóra* a *kôšava. Košava* je prudký vietor tvoriaci veľké vlny na hladine Dunaja. Horúci suchý vietor v stredomorských krajinách sa volá *scirocco* (čítaj *široko*). Slovo *scirocco* pochádza z taliančiny. *Föhn* je teplý suchý alpský vietor (resp. suchý horský vietor). Pomenovanie *föhn* prešlo do slovenčiny z nemčiny. Pretože ide o teplý vietor, využilo sa toto pomenovanie aj na elektrickú sušičku (osušovač) vlasov. Dnes sa však z jedného pôvodne dvojvýznamového pomenovania *föhn* rozdvo-

---

najnovší materiál: 1 doklad), *hurikán* 9 dokladov (nový materiál 7, najnovší 2 doklady). Aj dokladový materiál ukazuje približne rovnaké používanie, distribúciu slov *orkán — uragán.* Zriedkavou je podoba *hurikán.*

jením stali dve samostatné slová: meteorologický termín *föhn,* ktorý si zachoval pôvodné znenie i pravopisnú podobu, a druhé, poslovenčené pomenovanie prístroja, ktorý dnes má takmer každá rodina, a to *fén* na sušenie vlasov (ide o elektrický prístroj najčastejšie podoby pištole, ktorým sa sušia vlasy).

Slovník slovenského jazyka I, s. 406, uvádza ešte dva významy pri slove *föhn,* ale jednozväzkový slovník spisovnej češtiny (Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, s. 100) už uvádza iba slovo *fén* ako osušovač vlasov. Rovnaký vývin prekonalo toto slovo z hláskoslovnej a výslovnostnej stránky aj v slovenčine, a preto navrhujeme písať i vyslovovať toto slovo jednoducho ako *fén* (tak sa totiž v dennej praxi v kaderníctvach aj vyslovuje). Od tohto slova sú odvodené slovesá bežne používané v hovorovom štýle: *fénovať, vyfénovať (si vlasy).* Doteraz nezachytáva tieto hovorové slová nijaký slovník (ani Slovník cudzích slov).[2]

Slovo *smršť* je slovanského pôvodu a prešlo do slovenčiny z češtiny (p. V. Machek: Etymologický slovník jazyka českého, s. 562: „*smršť:* prudký, větrný vír, tromba. — Přejato za obrození (v Kroku II) z rus. *smerč* t/v [Jg cituje i rus. *smerščь:* odkud?]. Strus. *smьrčь (smъrčь)* znamená mrak, je tedy vše příbuzné asi s naším mrak. — Slc. *smršť* je z češtiny." (Slovo *tromba* tento etymologický slovník pri písmene *T* neuvádza.)

Na pobreží južného Francúzska a v Dalmácii duje prudký studený vietor označovaný ako *mistrál* (po taliansky názov *maestrale*). Pomenovanie má románsky pôvod. Z diel M. Kukučína je u nás známy názov tohto vetra v podobe *meštrál.* Preto aj SSJ II, s. 155, uvádza znenie *meštrál* v zátvorke ako staršiu podobu slova. Doklad je z Kukučína: *Meštrál poťahuje od mora.* (Kuk.) — Na jadranskom pobreží je známy studený zimný vietor *bóra* (od pôvodu grécke slovo) spojený s dažďom a snehom.

V podtatranskej oblasti sa studený severák, ktorý duje od Vysokých Tatier, označuje pomenovaním *poliak (duje poliak).* Na poľskej strane Tatier fúka *halný vietor* = teplý južný vietor. SSJ I (s. 656) uvádza slovo *južina* = južný vietor.

---

[2] Slovo *föhn* je v archívnom materiáli doložené 5 ráz. Po jednom doklade máme na podobu *fén* (= föhn) z Večerníka a z časopisu Horizont z r. 1964. V novom materiáli je doklad z románu Limbový háj od V. Švenkovej aj na *fén* (sušičku). Slovesá *fénovať, vyfénovať* nie sú doložené. Je to prirodzené — ide o slová z oblasti živej, hovorenej reči. Podľa nášho osobného prieskumu prevažná väčšina žien si fénuje vlasy fénom (nie föhnom). Podobu *fén* sme odporúčali v časopise Kultúra slova už r. 1971, s. 343, v príspevku Klady a zápory terminológie osobnej kultúry (s. 335 n.)

Z neterminologických pomenovaní vetra spojeného so snežením sú známe *fujavica, metelica, chumelica, chujavica, chujava* (Kukučín), *fujak* (Vajanský) — toto slovo poznáme z vlastného úzu aj ako označenie tuhého, prudkého vetra. Z podtatranskej oblasti poznáme ešte podstatné meno *kúrňava* na označenie väčšej snehovej metelice (SSJ I uvádza Š. Rysuľu ako autora, ktorý toto slovo použil — je to autor z tejto oblasti).

Studené sibírske vetry a metelice sú označované ako *burany, purgy, vjugy.* Pomenovanie *buran* je podľa Fremdwörterbuch (s. 103) turecko-ruské slovo. *Purga* a *vjuga* sa pokladajú za ruské slová. Snehové víchrice v Amerike (USA) sa volajú *blizzardy* (p. J. M. Prídavok, c. m., s. 93: *blizard* = slovo z angličtiny).

Na argentínskych pampách duje studený vietor (obyčajne južný) pomenovaný *pampero.* Slovo je indiánskeho pôvodu a prešlo do španielčiny (p. napr. Fremdwörterbuch, s. 507). Známa je aj saharská piesková fujavica *sámum* (slovo je arabského pôvodu).

Na záver: V článku sme si všimli rozličné pomenovania vetra. Osobitnú pozornosť sme venovali názvom *orkán, uragán, hurikán* a *föhn.* V posledných desaťročiach zaujímavý vývin prekonalo slovo *föhn,* pretože pôvodne dvojvýznamové slovo sa rozdvojilo na pomenovania: *föhn* (meteorologický termín — pomenovanie horského alpského vetra) a *fén* — všeobecne známe apelatívum na označenie elektrickej sušičky — osušovača vlasov (používaného najmä v domácnostiach).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Fremdwörterbuch. Red. Horst Klein. 9. vyd. Leipzig. VEB Bibliographisches Institut 1966. 776 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Klady a zápory terminológie osobnej kultúry. KS, 5, 1971, s. 335—345.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha. Academia, nakladatelství ČSAV 1968. 868 s.

KÁBRT, J. — VALACH, V.: Stručný lekársky slovník. 1. vyd. Bratislava. Obzor 1968. 370 s.

KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 648 s.

OTRUBA, J.: Veterné pomery na Slovensku. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1964. s. 281.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 10 vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1970. 424 s.

PRÍDAVOK, J. M.: Slovník cudzích slov a výrazov v slovenčine. 1. vyd. Nákladom Česko-slovenskej grafickej únie 1939, miesto neudané. 704 s.

Příručný slovník naučný. I.—IV. Red. V. Procházka. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962—1967.

REJMAN, L.: Slovník cizích slov. 2. vyd. Praha. Státní pedagogické nakladatelství 1966. 416 s.

Slovenski pravopis. Kol. red. 1. vyd. Ljubljana. Državna založba Slovenije 1962. 1054 s.

Slovník slovenského jazyka. I.—VI. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1959—1968.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec a F. Daneš 1. vyd. Praha. Academia 1978. 800 s.

Slovník spisovného jazyka českého. I—IV. Red. B. Havránek a kol. 1. vyd. Praha. Academia 1960—1971.

ŠALING, S. — ŠALINGOVÁ, M. — PETER, O.: Slovník cudzích slov. 3. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 1140 s.

Technický naučný slovník. I. 1. vyd. Red. T. Korbař a A. Stránský. Praha SNTL 1962. 656 s.

Spoluhlásky n a ň v slovenčine

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

Spoluhlásky *n* a *ň* sú veľmi blízke, odlišujú sa iba mäkkosťou. Uplatňuje sa pri nich protiklad kompaktnosť — difúznosť (Pauliny, 1968, s. 54). Pre svoju blízkosť sa v niektorých slovách v spisovných prejavoch zamieňajú, napr. *špehún — špehúň, so mnou — so mňou,* pred príponou *-ský* a i. Na nesprávne používanie spoluhlások *n* a *ň* majú vplyv okrem takých príčin, ako je analógia, aj slovenské nárečia. V niektorých dialektoch (napr. na západe, ale aj okolo Banskej Štiavnice) sa vôbec nevyskytuje mäkké *ň* (ako ani iné mäkké spoluhlásky), v iných sa zasa *ň* používa alebo v nadmernom rozsahu (napr. okolo Banskej Bystrice), alebo v pozíciách odlišných od spisovného jazyka. Venujeme preto pozornosť miestam výskytu mäkkého *ň* a jeho zmenám pri ohýbaní a tvorení slov.

Mäkkosť sa v písme označuje mäkčeňom alebo polohou nasledujúcej samohlásky a dvojhlásky *(e, i, í, ia, ie, iu).* To však neplatí pre slová cudzieho pôvodu (okrem zdomácnených slov ako napr. *diabol, cmiter* a novších slov *lornet, vineta, kastaneta,* v ktorých sa príslušné slabiky so spoluhláskou *n* čítajú mäkko). Tak sa čítajú aj rozličné cudzojazyčné zložky ako *gn, ny, nh, nj, ni* (najmä v cudzích vlastných

menách), napr. *monsignore, Bologna, Arany, Cunhal, Cetinje, Gdynia.* Nás tu zaujíma len prvý spôsob, keď sa mäkké *ň* označuje mäkčeňom. Mäkké *ň* sa vyskytuje v rozličných pozíciách slova.

Mäkké *ň* je pomerne časté na konci slov. V slovách na *-aň* je písanie *ň* ustálené, lebo prichodí v základných slovách ženského rodu *daň, dlaň, zbraň* a i., ako aj v dosť často používaných vlastných menách *Radvaň, Poznaň, Kodaň.* Ustálené a pevné je aj *n* v slovách na *-an: pohan, lagan, čakan* a i., ktoré sú mužského rodu. Spoluhláska *ň* sa zachováva aj v základných slovách na *-eň: koreň, deň, kameň, sieň;* ako aj v odvodených slovách s príponou *-eň, -áreň, -izeň: liaheň, horáreň, bielizeň.* Menej pevné (vplyvom nárečí, kde je v tejto pozícii *n*) je *ň* v slovách *peceň, jaseň (strom);* v dialektizme *chosen/choseň* je dvojtvar. Ustálenú podobu si zachovávajú aj neodvodené slová na *-en: chren, bršlen, oplen.* V slove *praslen* (ako odvodenom) V. Uhlár (1964) navrhuje písať *ň (prasleň).* Aj slová na *-oň/-ôň* majú ustálenú podobu, lebo ide zväčša o príponu: *odroň, mladoň, vetroň, krasoň* (motýľ), *kôň, Báhoň.* Menej pevné je *n* (vplyvom nárečí) v slovách na *-on.* Napr. *bubon* (nár. *bubeň*), *blázon, kujon, Anton* (J. Hollý má *Antoň*), *Šopron* (nesprávne *Šoproň*).

Problémy nie sú ani pri písaní *ň* v slovách s príponou *-áň,* lebo ide prevažne o expresívne výrazy ako *dlháň, skupáň, slepáň, starigáň,* iba ojedinele o termíny: *okáň* (druh motýľa). Patria sem aj vlastné mená ako *Muráň, Kriváň, Kubáň.* Aj mnohé slová na *-án* sú odvodené, ale sú bez citového zafarbenia (sú neutrálne), iné sú prevzaté: *republikán, nestorián, habán, dohán* (star. *doháň), kapitán* (nesprávne *kapitáň), cigán* (ako príslušník etnickej skupiny, nesprávne *cigáň*), ale *cigáň* (ako klamár alebo zviera čiernej farby), *velikán* (používa sa aj ako expresívne).

Väčšie problémy sú pri písaní slov na *-úň* a *-ún.* Je to preto, lebo pri niektorých slovách takto zakončených sa zmenila kodifikácia (Peciar, 1958), iné zase netvoria významovo rovnorodú skupinu. Na *-úň* ako slovotvornú príponu sú zakončené síce prevažne expresívne výrazy: *kriklúň, šplhúň, špehúň, vrešťúň, chvastúň, škrekľúň, chrapúň,* ale aj (hoci zriedkavejšie) odborné termíny *behúň* (pohyblivá časť stroja; koberec), *strehúň* (druh motýľa), *ťahúň* (ťažné zviera alebo dopravný prostriedok), ako aj neodvodené názvy *plavúň* (prevzaté z ruštiny), *grúň* a vlastné mená *Vrakúň, Toruň.* Na *-ún* sa zasa končia odvodené i neodvodené slová bez citového zafarbenia: *letún* (lietajúci tvor alebo lietadlo), *čalún, kapún* (star. *kapúň*), *bagún* (star. *bagúň*), *dragún, kartún, Solún* (nesprávne *Solúň).*

Spoluhláska *ň* je častá pred príponou *-a* v ženskom rode, napr. *vaňa* (nesprávne *vana*), *brošňa, krošňa, putňa* (nespr. *putna*), *táčňa, kutňa, parochňa, Sklabiňa* (iná obec je *Sklabiná,* Majtán, 1974), ako

súčasť rozličných prípon: *šatňa, točňa* (nespráv. *točna*), *babizňa, kolegyňa, záložňa, strapaňa,* v strednom rode: *páňa, šteňa, blizňa* (dvojča), ako aj pred príponou *-o* (najmä v hypokoristických čiže domáckych názvoch): *ňaňo, chruňo, Fraňo.* V iných slovách je v ženskom rode pred príponou *-a* zasa tvrdé *n: debna, blana, lutna, blizna* (časť kvetu), *Ľubľana* (nespr. *Ľubľaň*), *Turna nad Bodvou* (Jacko, 1974, navrhuje *Turňa*), v rozličných odvodzovacích príponách, napr. *vysočina, sieťovina, stolárčina, kvetena.* (V hovorovom slove *ríňa* je správna aj podoba *rína.*) Podobne je aj v strednom rode: *plátno, semeno, koleno, Sitno.*

Na začiatku alebo vnútri (v koreni, kmeni) slova nie je mäkké *ň* také časté. Vyskytuje sa najmä v expresívnych a prevzatých slovách. Napr. pred *a: ňaňo, ňadrá, sňať, sňatok, chňapnúť, vňať, poňatie, koňak,* ale je *snažiť sa, vnady, vnadidlo;* pred *o: kaňon, lorňon, leňoch* (v základe *len-ivý je ň*), ale *černoch* (v základe *čiern-y* je *n*); pred *u: ňuch, ňuchať, ňukať, chňup,* ale je *vnútro, vnuk, šnúra, onučka,* (v nárečiach je *ňútro, vňuk, šňúra, čerňoch, vňady*).

Pri odvodzovaní slov ostáva mäkké *ň* v základe slova iba pred niektorými príponami začínajúcimi sa na samohlásku. Mäkké *ň* ostáva, resp. tvrdé *n* sa mení na *ň* v obyvateľských menách s príponou *-an.* Napr. *Komárňan, Okoličňan* (podobne ako *Kanaďan, Egypťan, Beľan).* No pred homonymnou príponou, ktorou sa tvoria odborné názvy, najmä chemické, ostáva *n* tvrdé, napr. *fosforečnan* (od *fosforečný*), *chlorečnan, arzeničnan, vínan* (ako *uhličitan*), ako aj v lesníckom termíne *ihličnan* (ihličnatý strom). Vplyvom slov typu *Komárňan* sa v uvedených odborných názvoch niekedy chybne používa mäkké *ň.*

Mäkké *ň* prichodí pravidelne pred príponou *-any: Ripňany, Červeňany, Rovňany,* pred adjektívnou príponou *-ajší: obedňajší, raňajší* (aj *raňajky*), *nedeľňajší* a *-ový* (ako aj v druhotných odvodeninách): *studňový, šesťdňový, týždňovka, podpňovka, pečeňovník.* Mäkká spoluhláska ostáva pred samohláskou *o* aj v zložených slovách *ohňomet, ohňovzdorný, kameňolom, kameňotlač, kameňosochárstvo, kameňorytectvo* (nespr. *kamenolom* a pod.), ale v slove *kamenouhoľný* je tvrdé n (nespráv. *kameňouhoľný*).

No pred príponou *-ová, -ové, -ov, -ovo, -ovec, -ovce* v zemepisných názvoch sa *ň* často mení na *n: Jasenová, Jasenové, Jasenovo, Jasenovce, Jasenov; Drienové, Drienovo, Drienov, Drienovce,* ale nedôsledne, lebo máme *Jablonové, Jablonov* oproti *Jabloňovce* a názvy *Višňové, Višňov,* kde takáto zmena nenastala. V iných zemepisných názvoch sa vyskytuje tak *ň,* ako aj *n: Hriňová — Černová, Hroboňovo — Čunovo* (nespráv. *Čuňovo*), *Biňovce, Rišňovce — Kračúnovce.* Podobne je to aj pred príponou *-ava: Vyšná Šuňava — Richnava* (nespr.

Richňava), no vo všeobecných názvoch je mäkké *ň: čierňava, tiesňava* (porov. *páľava*), rovnako tak aj pred príponou *-ada: jahňada, Pečeňady*. Pred príponou *-ačka* je taká spoluhláska ako v slovotvornom základe: *naháňačka, voňačka,* ale *hlinačka, ikernačka, korytnačka* (nespr. *korytňačka*).

V zdrobnených adjektívach s príponou *-učký* je tvrdá spoluhláska. Napr. *drobnučký, chutnučký, jemnučký, peknučký, rovnučký* (ako *mladučký, čistučký, miločký*). V niektorých západoslovenských nárečiach je tu mäkká spoluhláska: *drobňučký* a pod., ktorá sa občas dostáva aj do spisovných prejavov.

Pred príponami začínajúcimi sa na spoluhlásku je vždy tvrdé *n*. V praxi sa tu dosť často nesprávne píše mäkké *ň*. Zmena spoluhlásky *ň* na tvrdé *n* nastáva pred príponou *-ský: mliekáreň — mliekárenský, Kriváň — krivánsky, Keňa — kenský, kuchyňa — kuchynský,* pred príponami *-ný: kamenný, korenný, -ka: pivonka, skrinka, jaskynka, lanka, Danka,* ako aj pred príponou *-ok* (vlastne *-k*, lebo *-o-* je tu vkladná hláska): *hrebienok, doplnok* (aj *doplnkový,* nespráv. *doplňkový*), *odtienok, prehánky* (nespráv. *prehániky*) a pod. a pred príponou *-ba: honba, ženba, hanba* (i *hanbiť sa,* nár. *haňba, haňbiť sa*).

Spoluhláska *ň* prichodí aj v tvaroch slov. Napr. *do dňa, peňazí* (aj *peňaženka*), *o ňom, ňu, naň,* ale je *so mnou* (nespr. *so mňou*), *(s) havraňou (hlavou;* od *havraní), o jeleňom (parohu;* od *jelení), spomeň si.* Pred spoluhláskami sa *ň* vyskytuje v imperatíve: *nemiňte, napomeňme,* pred príponou *-mi: remeňmi,* a *-mo: koňmo.*

Výnimočne sa *ň* píše pred spoluhláskou vo vlastných menách, napr. *Volyňka* (malo by byť *Volynka),* v tvaroch českých mien *Zdeněk — Zdeňka, Čeněk — Čeňka* (Morfológia, 1966, s. 126), ako aj v niektorých priezviskách: *Kaňka, Vaňko.* Vo všetkých týchto vlastných menách je písanie *ň* v slovenčine neorganické. Pred spoluhláskami sa totiž okrem prípon *-mi, -me, -te, -mo ň* nevyskytuje. Preto je napr. aj v slovách *paňva, kaňva -ň-* nesprávne (Peciar, 1941).

V niektorých priezviskách sú dvojaké podoby: *Sadloň/Sadlon, Beňo/Beno, Bošňák/Bošnák, Beňačka/Benačka, Beňovič/Benovič, Zlatňanský/Zlatnanský, Nižňanský/Nižnanský.* Pravopis tu závisí od osobného úzu používateľa príslušného priezviska.

V praxi sa niekedy mäkké *ň* vynecháva, napr. v slovách *šampiňón, zosilňovač, kapucňa, halapartňa* (nespráv. *žampión, zosilovač ...*), inokedy sa zasa pridáva, napr. v slovách *brazoleta,* v hovorovom *dóza* (ľud. *brazoletňa ...*), ale v slove *pričňa/priča* sú obidve podoby správne (ide o dvojtvar).

Výskyt spoluhlások *n* a *ň* sa dá súhrnne vymedziť približne takto: Na konci slov sa *ň* vyskytuje prevažne pri odvodených slovách s príponou *-eň, -oň* (slová na *-en, -on* sú neodvodené), pri expresívnych

slovách na *-áň* a *-úň* (okrem výnimiek; slová na *-án, -ún* sú neutrálne), pri slovách ženského rodu na *-aň* (slová na *-an sú* mužského rodu). Vnútri slova *ň* prichodí pred príponou *-an* (ak ide o obyvateľské meno; pri odborných termínoch *n* ostáva tvrdé), *-any, -ajší.* Pred ostatnými príponami začínajúcimi sa na samohlásku je spoluhláska *n* alebo *ň* (rozhoduje o tom zakončenie slovotvorného základu), napr. pred príponou *-ový, -ačka, -och* a i. *(černoch,* ale *leňoch;* neplatí to však pri zemepisných názvoch, lebo je napr. *Jablonové,* ale *Jabloňovce),* pred spájacím *-o-* pri zloženinách *(kameňolom,* ale *kamenouhoľný).* Pred príponou *-učký* je vždy *n.* Pred príponami začínajúcimi sa na spoluhlásky sa *ň* mení na *n* (okrem ohýbacích prípon *-mi, -me, -te* a slovotvornej prípony *-mo*). Pred spoluhláskami sa *ň* vyskytuje iba vo vlastných menách a pri ohýbaní českých vlastných mien. Dvojtvary sa využívajú terminologicky: *cigán/cigáň,* alebo odrážajú osobný úzus (priezviská).

Vyslovovaniu a písaniu mäkkých spoluhlások, najmä mäkkého *ň* treba venovať zvýšenú pozornosť predovšetkým v západoslovenských nárečových oblastiach. Tzv. tvrdá výslovnosť (vyslovovanie tvrdého *n* na miestach, kde má byť mäkké *ň*) je ukazovateľom nárečovej príslušnosti niektorých používateľov nášho spisovného jazyka.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

JACKO, J.: Turna nad Bodvou, či Turňa nad Bodvou? Slovenská reč, *39,* 1974, s. 254—255.

MAJTÁN, M.: Baláže, Kalište, Sklabiňa. Kultúra slova, *8,* 1974, s. 254—255.

Morfológia slovenského jazyka. Ved. redaktor J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1976. 896 s.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 124 s.

PECIAR, Š.: Kapún, bagún. Slovenská reč, *23,* 1958, s. 248.

PECIAR, Š.: Kaňva, paňva — kanva panva. Slovenská reč. *9,* 1941—42, s. 285—296.

UHLÁR, V.: Praslen a či prasleň. Slovenská reč, *29,* 1964, s. 98—102.

Mierutvorný, či mierotvorný?

L. Zimerman z Horných Hámrov si všimol v denníku Pravda z 28. 9. 1979 zložené prídavné meno *mierutvorný*. Je to preňho nové slovo, a hoci mu dobre porozumel, vraj by mu viac vyhovovalo známejšie prídavné meno *mierumilovný*. Spytuje sa na novotvar *mierutvorný*.

Keby sa pri slovotvornom rozbore bralo do úvahy iba jazykové povedomie opytujúceho a významový opis prídavného mena *mierumilovný* v Slovníku slovenského jazyka, mohla by sa mienka pisateľa prijať. Zloženému prídavnému menu *mierumilovný* sa totiž nepripisuje význam priamočiaro vyplývajúci z fundujúcich slov *mier, milovať*, lež významové odtienky „zachovávajúci mier, pracujúci za mier, snažiaci sa o mier, znášanlivý" (SSJ, 2. zv., s. 142). Pravda, podľa významu základných slov *mier, milovať* pociťuje sa slovo *mierumilovný* ako slovo s príznakom pasívnosti. Kto iba miluje mier (alebo kto je znášanlivý), nemusí ešte preň aktívne pracovať. Z takéhoto chápania prídavného mena *mierumilovný*, ktoré sa opiera o základné významy fundujúcich slov, vyplynula potreba obohatiť politický slovník o slovo so zreteľným príznakom aktívnosti, a preto sa použilo zložené prídavné meno *mierutvorný*. Napokon kontext *Že politická mapa sveta sa doplnila o významné mierutvorné znaky* ukazuje, že prídavné meno *mierutvorný* sa v ňom použilo náležite a naopak prídavné meno *mierumilovný* by v ňom nebolo vhodné.

Nijako neprekvapuje, že prídavnému menu *mierutvorný* možno dobre porozumieť už pri prvom dotyku s ním. Jeho zrozumiteľnosť zaručuje všeobecne známy význam fundujúcich slov, vysoká produktívnosť slovotvorného typu, ku ktorému patrí (ide o typ podstatné meno + nesamostatný základ *-tvorný*), a naostatok jednoduchá identifikácia významu slov patriacich k tomuto slovotvornému typu. Ich význam opisuje formulka „tvoriaci to, čo označuje substantívna časť zloženiny". Výstižnosť formulky potvrdzujú prídavné mená *plodotvorný, náladotvorný, ľadotvorný, pôdotvorný, tukotvorný, perlotvorný, pľuzgierotvorný, kyselinotvorný, horotvorný* a desiatky ďalších takto utvorených slov. Všetky tieto slová sú utvorené pomocou spájacej hlásky *-o-*, len východiskové slovo *mierutvorný* nie. A treba podotknúť aj to, že približne zo sedemdesiatich slov tohto typu iba jediné — prídavné meno *solitvorný* — nie je utvorené pomocou spájacej hlásky *-o-*. Možno sa o tom presvedčiť v Retrográdnom slovníku slovenčiny od J. Mistríka (s. 699), kde je zachytené aj rozoberané prídavné

meno v podobe *mierotvorný,* ktorá sa vyskytuje aj v tom istom článku denníka Pravda: *Zastávame názor, že častejšie schôdzky ... slúžia na ... obohatenie o m i e r o t v o r n é impulzy.*

Vzniká otázka, či kvantitatívne údaje, teda fakt, že absolútna väčšina slov s nesamostatným základom *-tvorný* má spájaciu hlásku *-o-*, a doložený výskyt podoby *mierotvorný* dostačujú na odmietnutie podoby *mierutvorný.* Už existencia spomínaného prídavného mena *solitvorný* ukazuje, že priamočiare odmietnutie by znamenalo zjednodušovanie, resp. obchádzanie jazykových faktov. Toto prídavné meno je utvorené tzv. juxtapozíciou, teda slovotvorným postupom, pri ktorom si prvá časť zloženiny ponecháva nejakú gramatickú morfému, najčastejšie pádovú príponu vyznačujúcu väzbu. Tak je to v zložených prídavných menách *žiaruvzdorný, mrazuvzdorný, vetruvzdorný* (porov. datívnu väzbu slovesa *vzdorovať*), v zložených slovách typu *chvályhodný* (porov. spojenie *hodný chvály*) a pod. Vybočenie prídavného mena *solitvorný* z uvedeného radu slov nie je náhodné. Dôvod na jeho utvorenie juxtapozíciou je v potrebe ustáliť prívlastok s významom „tvoriaci soli" (nie iba jednu soľ — v takom prípade by stačila podoba *soľotvorný*). Isteže rovnaký alebo aspoň približne rovnaký dôvod na utvorenie podoby *mierutvorný* s významom „tvoriaci mier, ktorý tvorí mier" nejestvuje, a tak príčinu jej vzniku treba hľadať inde (ak, pravda, nechceme vec vybaviť iba poukazom na možnosť korektorskej chyby).

Ako je teda utvorené slovo *mierutvorný?* Napodobnením štruktúry prídavného mena *mierumilovný,* teda spôsobom, ktorý síce nepatrí k základným slovotvorným postupom, ale nie je ani celkom okrajový. Napodobnením (analógiou) sa vysvetľuje napr. aj veľa odvodených slov, ktorých motivácia je síce nesporná, no nedajú sa vzťahovať na niektoré konkrétne fundujúce slová. Za analogicky utvorené sa pokladajú napr. podstatné mená *nadjazd, podjazd,* pretože neplatí slovotvorný vzťah *nadjazdiť:nadjazd,* resp. *podjazdiť:podjazd,* ako platí pri väčšine podstatných mien utvorených zo slovies, t. j. pri deverbatívach *vyskočiť:výskok, nasypať:násyp* atď. (pozri o tom podrobnejšie v štúdii J. Furdíka Slovotvorná analógia a analogická slovotvorba, Jazykovedný časopis, *21,* 1970, č. 1, s. 54—59). Novotvar *mierutvorný* vznikol teda analógiou ako všeobecne uznávaným vývinovým činiteľom vo všetkých rovinách jazyka.

Hoci krátky rozbor dovoľuje uzavrieť úvahu o prídavných menách *mierutvorný, mierotvorný* tak, že sú prípustné obidve podoby, uprednostňujeme podobu *mierotvorný,* pretože tvorenie týchto prídavných mien pomocou spájajúcej hlásky *-o-* je oveľa produktívnejšie. Radíme teda používať spojenia *mierotvorný činiteľ (faktor), mierotvorný návrh* a pod.

I. Masár

Dolková forma, dolkáreň

Pri výrobe nových výrobkov výrobcovia neraz musia nájsť výrobku aj nové meno, a to také, ktoré by bolo vecne výstižné a aj z jazykovej stránky správne. Pred takýmto problémom zdanlivo stáli aj pracovníci podniku Technika, výrobného družstva v Košiciach, keď mali pomenovať špeciálny druh hliníkovej panvice na prípravu lievancov. Poznali český názov *livanečník,* no jeho poslovenčenie na *lievanečník* sa priečilo ich jazykovému citu.

Problém okolo názvu spomínaného druhu panvice sme označili za zdanlivý preto, lebo v slovenčine už dávno jestvuje pomenovanie plytkej okrúhlej panvice, na ktorej dne sú rozmiestnené jamkovité útvary na pečenie (vyprážanie) cesta. Keďže sa na takejto panvici vyprážali najčastejšie dolky, panvica dostala názov dolkáreň. Tento názov (zachytáva ho aj Slovník slovenského jazyka v I. zv. z roku 1959 na s. 292) môže poslúžiť aj dnešným potrebám, aj keď v súčasnej kuchyni sa azda častejšie pripravujú na čas menej náročné lievance ako dolky. O rozdiele medzi múčnym jedlom nazývaným *dolky* a medzi jedlom s názvom *lievance* sa možno dočítať v bežných kuchárskych knihách toľko, že lievance sa pripravujú z redšieho kysnutého cesta a lejú sa na panvicu do vymastených okrúhlych formičiek, prípadne aj na obyčajnú panvicu, kým pri dolkách sa vykysnuté cesto vyvaľká a vykrajujú sa z neho dolky, ktoré sa potom vyprážajú v dolkovej forme — *dolkárni* (porov. A. Dvorský a kol.: Naša kuchárka. Bratislava, Vydavateľstvo Osveta 1973, alebo E. Brhlík — J. Romaňuk: Príprava jedál. Bratislava, SPN 1975).

Proti názvu *dolkáreň* by sa mohli namietnuť dve veci. Po prvé to, či v slovenčine obstojí sám základ slova súvisiaci so slovom *dolka,* a po druhé môže vzniknúť otázka, či sa dajú príponou *-áreň* tvoriť aj názvy nástrojov. Slovo *dolka,* resp. jeho častejšia podoba v množnom čísle *dolky,* nie je rovnako známe vo všetkých krajoch Slovenska. Súvisí to s tým, že ani jedlo, ktoré označuje, nie je všade rozšírené rovnako. Na strednom Slovensku (v okolí Banskej Bystrice) sú *dolky* známe pod názvom *talkne.* Tento názov zaznačuje aj T. Vansová vo svojej Novej kuchárskej knihe z r. 1925 na s. 206. Výraz *talkne* však nemá k názvu *dolky* tak ďaleko, akoby sa zdalo na prvý pohľad. O ich spoločnom pôvode hovoria etymologické slovníky. V Etymologickom slovníku od V. Machka (Praha, Nakladatelství ČSAV 1969, s. 680) i v Stručnom etymologickom slovníku jazyka českého od J. Holuba a S. Lyera (Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967, s. 503) sa konštatuje, že české slovo *vdolek* (a teda aj slovenská podoba *dolka*) je prevzaté z nemeckého *dalken, talken;* k Nemcom sa však toto slovo dostalo od Slovanov, presnejšie od Slovincov. Pra-

slovanské *tolkъno* označovalo druh jedla z múky a zachovalo sa v ukrajinskom *tolokno*, poľskom *tłokno*, ako aj v slovinskom *tlakno*. Sekundárne sa k nám dostalo cez nemčinu v podobe *dolky* alebo v nárečovej podobe *talkne*.

Ak uvažujeme o podobe slova *dolkáreň* ako o názve istého nástroja, naozaj prekvapuje prípona *-áreň*, ktorá je výrazným slovotvorným prostriedkom na označovanie názvov miesta. Ani tu však neplatí úplná priamočiarosť, lebo jestvujú slová s príponou *-áreň* aj s iným ako miestnym významom, príp. ide v ich význame aspoň o istý posun od pôvodného miestneho významu. Také je expresívne slovo *chlebáreň* označujúce ústa (má silný pejoratívny príznak), ďalej expresívum *ulieváreň* takisto pejoratívne označujúce vyhýbanie sa práci; *listáreň* je nielen miestnosť (archív), ale najmä rubrika v časopisoch. Slovo *dolkáreň* má však najväčšiu oporu vo vecne veľmi blízkom názve *palacinkáreň*. Toto slovo uvádza J. Horecký (Slovotvorná sústava slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 122) spolu s názvom *sečkáreň* ako príklad na ojedinelé tvorenie názvov nástrojov príponou *-áreň*.

Pri návrate k výrobe panvíc špeciálneho tvaru určených najmä na vyprážanie lievancov a doliek, ale aj na pečenie vajec (tzv. volských ôk) niet dôvodu hľadať nový názov odvodzovaný od slova *lievance*, keď jestvuje ustálené pomenovanie *dolkáreň*. Podoba *dolkáreň* má oporu vo výraze slovotvorne i vecne veľmi blízkom — v názve *palacinkáreň*. Pri obidvoch názvoch jestvujú v kuchárskej literatúre aj opisné podoby: *dolková forma (panvica) a palacinková forma (panvica)*. Ich jednoslovné náprotivky sú však živšie (Slovník slovenského jazyka ich označuje za hovorové) a lepšie vyhovujú každodenným potrebám.

M. Pisárčiková

Spočítať, porátať niečo na prstoch (jednej ruky)

Vývin ustálených spojení ako viacslovných výrazov sa vyznačuje niekedy priamo protichodnými tendenciami. Isté ustálené výrazy prejavujú sklon rozširovať svoje zloženie o ďalšie slová, iné spojenia zasa svoje zloženie zužujú, zmenšujú. Druhý prípad je vo frazeológii bežnejší. V obidvoch spomenutých procesoch však existuje také štádium, keď dané spojenie existuje v dvoch podobách, širšej aj užšej. Slovo, ktoré sa v takýchto prípadoch môže, ale záväzne nemusí vyskytovať v danom spojení, sa nazýva fakultatívnou zložkou frazémy.

Uvedené procesy sú živé aj v súčasnom jazyku, netreba ich pokla-

dať za niečo uzavreté. Na jeden z nich, totiž na zužovanie zloženia ustáleného výrazu, chceme upozorniť pri konkrétnom spojení.

V tlači sme našli takéto súvetie s ustáleným zvratom: *Výbušné akcie sa dali zrátať na prstoch, streľba bola tiež skromná.* Ide o ustálený zvrat *(niečo) sa dá spočítať, zrátať, porátať na prstoch.*

V Slovníku slovenského jazyka (III. zv., s. 649) nachádzame tento ustálený zvrat zachytený takto: *na prstoch (jednej ruky) možno niekoho, niečo spočítať.* V Malom frazeologickom slovníku E. Smiešskovej (s. 201) nachádzame túto jednotku v dvoch podobách: *na prstoch (jednej ruky) môcť niečo, niekoho porátať* a *to sa dá na prstoch porátať.*

Ak v sledovaných súvislostiach odhliadneme od lexikálnej premenlivosti slovesnej zložky tohto zvratu *(spočítať, porátať* — v slovníkoch, *zrátať* — v príklade z tlače; posledná verzia umocňuje expresívnosť celého zvratu) aj od konštrukčnej premenlivosti, ktorú zachytáva E. Smiešková, zaznamenávame tu pohyb v zložení zvratu. Zo slovníkového spracovania aj z úzu je zrejmé, že táto jednotka sa vyskytuje v širšej aj užšej podobe: *niečo sa dá, možno porátať na prstoch — niečo sa dá, možno porátať na prstoch jednej ruky.* Významová rovnocennosť obidvoch foriem ukazuje, že sú to nie dve jednotky, ale varianty jednej frazémy.

Vzniká otázka, ako možno vysvetliť existenciu týchto dvoch podôb. Zdá sa, že tu ide o prejav všeobecnej tendencie vo vývine frazeológie, o vypúšťanie nadbytočných zložiek zo spojenia. Aj v tomto spojení, ktoré má význam „niečoho (niekoho) je veľmi málo", sa začína pociťovať nepotrebnosť, nadbytočnosť časti *jednej ruky,* pretože na vyjadrenie uvedeného významu stačí aj ostatná časť sama: čo sa dá spočítať na prstoch, toho je málo. V príklade z tlače sa teda uplatnila živšia podoba tohto ustáleného zvratu, jeho kratší, stručnejší variant.

Treba ešte dodať, že širší variant uvedenej frazémy *(spočítať, porátať niečo na prstoch jednej ruky)* ešte celkom neustúpil zo súčasnej slovenčiny, nepatrí teda medzi frazeologické archaizmy. Zatiaľ je iba menej frekventovaný.

J. Mlacek

Jazykovedná terminologická príručka

(Horecký, J. — Rácová, A.: Slovník jazykovedných termínov. Bratislava, SPN 1979. 208 s.)

V rozpätí necelých troch desaťročí spracovala sa slovenská jazykovedná terminológia tri razy. Najsamprv v príručke *Základná jazykovedná terminológia* (1952), potom v reprezentatívnej terminologickej príručke — v *Slovníku slovanské lingvistické terminologie* (1977). Prvá vyšla pomerne dávno a je prakticky širšiemu okruhu záujemcov nedostupná, druhá je špecifickou terminologickou príručkou s menším dosahom pre potreby školy. Okrem toho obidve publikácie sú vlastne systematické súpisy jazykovedných termínov bez ich vymedzenia. Tretím spracovaním jazykovednej terminológie je *Slovník jazykovedných termínov* (ďalej SJT). Napriek tretiemu miestu v časovej postupnosti má tento slovník isté prvenstvo: je prvým výkladovým terminologickým slovníkom v okruhu našej jazykovedy. Okrem súpisu základných termínov obsahuje aj stručné poučenia o ich význame. Poučenia „slúžia predovšetkým na identifikáciu termínov" (s. 6). Pri ich vysvetľovaní sa autori zámerne opierali o stredoškolské a vysokoškolské učebnice (pozri zoznam prameňov na s. 203), čo znamená, že SJT zachytáva súčasný stav v používaní a chápaní jazykovedných termínov nielen v teórii, ale aj v školskej praxi. Napokon školám — aj stredným — je SJT adresovaný predovšetkým.

Vypracovať slovník jazykovedných termínov je náročná úloha. Jej zložitosť je v tom, že v ostatných rokoch vznikli rozličné jazykovedné školy a pribudlo množstvo nových termínov. Autor slovníka musí teda zvážiť, ktorý termín možno pokladať za všeobecne prijímaný a ktorý nemá na to predpoklady. Ťažkosť je aj v nerovnakom chápaní termínov v rozličných jazykovedných školách, resp. smeroch. Do istej miery je nevyhnutné prizerať na to aj v praktickej terminologickej príručke. V SJT sa v tejto veci používa prijateľné riešenie v podobe zaraďujúcich konštatácií typu *v distribučnej teórii, v generatívnej gramatike* ap. (pozri vymedzenie termínov *morfa, zapúšťanie* a i.). Z povedaného vychodí, že za takejto situácie nie je celkom jednoduché vypracovať definíciu termínov. Tzv. klasická definícia pomocou rodového pojmu a špecifického príznaku sa síce v SJT používa zásadne, ale v jednotlivých prípadoch sa ešte dopĺňa rozličnými typmi výkladov. Napr. pri termíne *aglutinačný typ jazyka* sa základná informácia sformulovaná v podobe klasickej definície dopĺňa ďalšími charakteristickými črtami aglutinačných jazykov (podobne sa postupuje pri termíne *jazykový znak, polovetná konštrukcia, polysyntetický typ jazyka* a i.), pri termíne *jazykoveda* sa okrem základnej informácie (veda o jazyku) uvádza, že do rámca tejto disciplíny patrí skúmanie vzťahu jazyka k mysleniu, k spoločnosti ap.

Na spôsobe spracovania jednotlivých hesiel vidieť tendenciu poskytnúť na minimálnom priestore čo najviac informácií. Dosahuje sa to predovšetkým vhodným využívaním odkazov — túto funkciu má najmä odkazovacia

poznámka *por.* (porovnaj) umožňujúca uvádzať viaceré termíny bez vysvetlenia na mieste výskytu heslového slova. Bez vysvetlenia sa zaraďuje do slovníka napr. heslo *jazykový atlas,* no odkaz dovedie používateľa príručky k heslu *jazykový zemepis,* kde je informácia aj o termíne *jazykový atlas.* Spracovanie hesiel aj s prihliadnutím na odkazovací aparát slovníka je spoľahlivé, istý nedostatok sme zistili iba pri termíne *denotát por. denotatívny význam.* Vo vymedzení dvojslovného termínu definíciou „význam založený na vzťahu slova k javom objektívnej skutočnosti k denotátu" (s. 28) chýba čiarka pred predložkovým spojením *k denotátu,* prípadne jeho oddelenie výrazom *t. j.* a to sťažuje zistenie, že denotát je vlastne jav objektívnej skutočnosti.

Okrem spoľahlivosti v odkazovaní má SJT vysokú mieru spoľahlivosti aj vo vysvetľovaní termínov použitých vnútri definícií. Napríklad pri vysvetľovaní termínu *melódia* sa naráža s termínmi *antikadencia, konkluzívna kadencia, semikadencia,* ktoré sa objasňujú na príslušnom mieste abecedne usporiadaného slovníka.

Je prirodzené, že v jednotlivých prípadoch sa zaznačujú aj viaceré významy termínov, ako to vidíme pri termínoch *časovanie, ohýbanie, jazyková kultúra* a i. Prvé dva termíny sú v školskej praxi vžité vo význame „reprodukovanie príslušných tvarov slov podľa istého vzoru" (SJT zaznačuje aj význam „súbor tvarov slova"), tretí termín sa v širšej verejnosti chápe zúžene len ako správnosť alebo nesprávnosť jazykových prostriedkov (SJT ho vymedzuje takto: 1. stav charakterizovaný používaním ustálených, kodifikovaných a primeraných výrazových prostriedkov, 2. pestovanie, kultivovanie jazyka). Pravdaže, uvádzaním viacerých významov termínov informatívna hodnota príručky vzrastá. Zdá sa však, že rozčlenenie na dva významy by bolo potrebné aj pri ďalších termínoch, napr. pri termíne *klišé.* Podľa SJT klišé je „frazeologické spojenie s výrazným knižným zafarbením: *poraziť nepriateľa na hlavu",* no za klišé sa bežne pokladá predovšetkým ošúchaný, šablónovitý a stereotypný výraz používaný, najmä však zneužívaný v rozličných komunikačných situáciách (porov. *mať/dať zelenú*) a ten asi nestačí charakterizovať len ako frazeologické spojenie s výrazným knižným zafarbením.

Pokiaľ ide o výber hesiel, je užitočné, že povedzme z oblasti tvorenia slov sa do SJT zaradili novšie termíny typu *formém a,* z náuky o význame slov a viet (sémantiky) termíny *semantém a, seméma.* Paralelne s tým sa však predpokladajú aj termíny *štýlema* z oblasti štylistiky, príp. aj *frazéma* z oblasti frazeológie, ale tie SJT nezaznamenáva. Podobne chýba termín *umlaut* — prirodzene na pozadí toho, že z oblasti hláskoslovia sa uvádza termín *ablaut.*

Do istej miery prekvapuje, že pomenovanie smeru, ktorý skúma „jazyk osobe, nie ako dorozumievací prostriedok" (s. 50), sa uvádza v podobe *glosématika.* V slovníkoch cudzích slov i v našich jazykovedných časopisoch a prácach je bežná podoba bez kvantity. Možno ide o tlačovú chybu ako napr. v názve *deadjektivale* (s. 27), v ktorom sa analogicky podľa adaptovaných podôb *numerále kardinále, numerále ordinále* (s. 104) predpokladá kvantita.

SJT vznikol za autorskej účasti rozhľadeného jazykovedca a uznávaného

slovenského terminológa. Na rozhľadenosť ukazuje výber hesiel, na bohaté skúsenosti z terminologickej práce zasa variabilita výkladov zdôvodnená určením slovníka. Je nepochybné, že používateľ bude mať zo SJT bohatý úžitok.

I. Masár

Textová príručka k dejinám slovenského jazyka

(Krajčovič, R.: Textová príručka k dejinám slovenského jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 207 s.)

Nová československá výchovno-vzdelávacia sústava sa obsahovo i organizačne dotýka všetkých typov našich škôl. Jedna z vážnych úloh, ktorá z nej vyplýva, je príprava učebníc a učebných textov i pre všetky typy vysokých škôl. Vyžaduje si to narastajúce množstvo informácií v každej vednej oblasti, ktoré má študent na vysokej škole aktívne zvládnuť, aby jeho príprava na prax bola čo najefektívnejšia. Táto skutočnosť zvýrazňuje potrebu pripraviť učebnice, ktoré má mať poslucháč na vysokej škole vždy k dispozícii, aby bol schopný vo vymedzenom čase štúdia absorbovať základy odboru, na ktorý sa pripravuje.

Autor recenzovanej príručky je známy ako odborník v dejinách slovenského jazyka a v slavistike. Ako vysokoškolský pedagóg spracúva príručky z uvedených odborov, v ktorých na primeranej odbornej úrovni vhodne metodicky usporadúva učebnú látku z dejín slovenského jazyka a približuje ju každému záujemcovi o toto štúdium.

Kto pozná danú študijnú problematiku, netreba mu osobitne zdôrazňovať, akú osožnú prácu autor tým vykonáva pre adeptov slovakistiky a slavistiky. Veď z výsledkov jeho vedeckej a pedagogickej práce vzišli jednak príručky ako *Slovenčina a slovanské jazyky* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974), *Náčrt dejín slovenského jazyka* (2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971), *Technika jazykovej interpretácie* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966), ktoré sú späté s učebnými plánmi štúdia slovakistiky, a jednak práce ako *Svedectvo dejín o slovenčine* (Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej 1977), *Pri prameňoch slovenčiny* (Martin, Vydavateľstvo Osveta 1978), svojím spôsobom dopĺňajú obsah jednotlivých jazykovedných disciplín zahrnutých do učebného plánu slovenčiny.

Uvedená kniha nadväzuje na predchádzajúcu vysokoškolskú príručku *Technika jazykovej interpretácie;* dopĺňa a spresňuje ju so zameraním na analýzu historických a nárečových textov. Každý záujemca o štúdium slovenčiny (a dnes ich je na šiestich katedrách slovenského jazyka pedagogických a filozofických fakúlt v SSR hodne) nájde v nej návod na systematický postup pri štúdiu a interpretácii historických a nárečových textov, na poznávanie a výklad tých jazykových javov v danom historickom období, ktoré sú preň typické a ktoré sprevádzali vývin nášho jazyka od jeho vzniku po dnešok.

Autor zostavil aj túto knižku tak, aby zodpovedne plnila svoj cieľ. Výber historických i nárečových textov zoradil podľa vývinového procesu utvárania sa nášho jazyka tak, aby poskytovali dosť možností overiť si základné jazy-

kové zmeny v zachovanom historickom alebo nárečovom texte a utvrdiť si teoretické vedomosti z vývinových zákonitostí jazyka. Takéto zameranie analýzy historických a nárečových textov má pri štúdiu dejín jazyka i tú funkciu, že študent sa zbaví predstavy o zdanlivej rozháranosti, nepravidelnosti, nezávislosti jednotlivých zmien v dlhodobom vývine jazyka a naopak presvedčí sa o prirodzenom poriadku i o vzájomnom súvise zmien v dejinách jazyka. Keďže je táto príručka určená predovšetkým poslucháčom slovenčiny na vysokých školách, treba ju z tohto hľadiska osobitne oceniť a náležite využívať.

Podstatnú časť príručky tvorí jej textová časť. Obsahuje cudzie i domáce historické písomnosti od veľkomoravského obdobia po 17. až 18. storočie. Súčasťou tejto kapitoly sú i nárečové texty z piatich väčších nárečových celkov na Slovensku, vybraté najstaršie české texty so slovakizmami, výber z najstarších českých textov na Slovensku. V kapitole s názvom *Zásady rozboru historických a nárečových textov* je návod, ako jazykové texty interpretovať s užším zameraním na jazykový rozbor písaných historických alebo nárečových textov; to je vlastné poslanie tejto vysokoškolskej príručky.

Aby každý záujemca o štúdium dejín slovenčiny mohol pri jazykovom rozbore postupovať pohotovo, autor zostavil akýsi „vzorový" prehľad najdôležitejších zmien vo vývine slovenčiny. Prehľad zmien nemá nahradiť ich súvislý a komplexný výklad v monografiách alebo osobitných štúdiách, no má byť v takejto podobe vždy po ruke, aby ich posluchár nemusel hľadať zložitou cestou v iných prácach.

Vývin slovenčiny je tesne spätý s dejinami českého jazyka, čo sa rešpektuje aj na viacerých miestach príručky. Adept slovenčiny sa najmä pri štúdiu jej dejín nezaobíde bez základných vedomostí o vývine českého jazyka. Ako sme už uviedli, najstaršie české jazykové pamiatky a české texty zo Slovenska sú bezprostredne súčasťou tejto knižky, preto kapitola *Z vývinu českého hláskoslovia, tvaroslovia a syntaxe* je len prirodzenou základňou, aby bolo možné pochopiť vývin českého jazyka a v mnohých súvislostiach i dejiny slovenčiny, resp. vzájomné styky obidvoch veľmi blízkych slovanských jazykov.

Okrem iných náležitostí, ktoré patria ku každej dobre odborne pripravenej knihe (zoznam literatúry, zoznam skratiek a značiek a pod.), sa v knihe ako príloha uvádza zoznam dvadsiatich fotokópií historických dokumentov, ktoré podľa autora „umožňujú oboznámiť sa s pôvodinami textov a súčasne im (poslucháčom) dávajú možnosť naučiť sa ich čítať a interpretovať v origináli".

Autor knižky obohatil základnú literatúru o dejinách slovenčiny metodickou príručkou, ktorú privítajú najmä poslucháči slovenčiny na vysokých školách, ale aj ich učitelia, pretože dostávajú veľmi dobrú pomôcku, v ktorej si možno presvedčivo overovať najnovšie poznatky o dejinách nášho jazyka bez zvýšeného nároku na čas. V tomto duchu treba naplniť obsah novej výchovno-vzdelávacej sústavy čo najúplnejšie. Nazdávame sa, že *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka* sa stane dobrou pomôckou každého poslucháča slovakistiky, pravdaže, v súvislosti so štúdiom syntetických prác a štúdií o dejinách slovenčiny.

J. Muránsky

Niekoľko poznámok k Malej encyklopédii spisovateľov sveta

V r. 1978 vyšla vo vydavateľstve Obzor v Bratislave užitočná publikácia *Malá encyklopédia spisovateľov sveta* (spracoval kolektív autorov, zostavovateľ J. Juríček). Ako sa uvádza v predslove, táto encyklopédia „chce poskytnúť stručné biografické a bibliografické informácie o najvýznamnejších zahraničných tvorcoch slovesného umenia od najstarších čias po dnešok".

V našich poznámkach nejde o analýzu jazykového spracovania celej encyklopédie, všímame si iba tie časti, ktoré sa týkajú Španielska (galícijská, katalánska a španielska literatúra) a Latinskej Ameriky (okrem Brazílie a Haiti). V knihe sa vyskytujú faktografické údaje o 228 po španielsky píšúcich spisovateľoch.

Aj keď k celkovému jazykovému spracovaniu uvedených častí knihy nemožno mať vážne výhrady, jednako považujeme za potrebné poukázať na niektoré prípady, ktoré nie sú v súlade s kodifikáciou spisovnej slovenčiny, prípadne ktorých riešenie je sporné. Na prvom mieste vždy uvádzame nesprávnu podobu, za ňou po pomlčke správny ekvivalent.

... saragoské slávnosti (s. 581) — *zaragozské slávnosti* (porov. Slovník slovenského jazyka — SSJ VI, s. 304). Uvedená podoba vznikla zrejme pod vplyvom výslovnosti španielskeho výrazu *Zaragoza* (vysl. *saragóza*); *preslávil sa ako autor filozoficky-didaktických spisov* (s. 218) — *filozoficko-didaktických spisov; bol ... poslancom v kortésoch* (s. 166) — *v kortesách* (výraz *kortesy* = španielska snemovňa, ktorý sa používa výlučne v množnom čísle, je ženského rodu); *... cestoval po Taliansku a Flandroch* (s. 94) — *Flámsku; galícijsky napísala ...* (103) — *po galícijsky napísala; ... v hlavnom meste Mexica* (s. 402) — *Mexika* (slovenská podoba názvu tejto krajiny je *Mexiko* — porov. SSJ VI, s. 284); *je lyrickejším doplnkom spevníka Baenovho* (s. 529) — *Baenovho spevníka* (adjektívny prívlastok má byť pred určovaným podstatným menom; prídavné meno *porciovací* (*porciovacie umenie*, s. 581) je v slovenčine dosť nezvyčajné. Prihovárame sa za spojenie *umenie porciovať;* podobne vo vete *Autobiografické rozprávanie sevillského picara ...* (s. 20) je vhodnejšie použiť spojenie *sevillského šibala* (šp. *picaro* = šibal, huncút); namiesto slova cudzieho pôvodu *autodidakt* (s. 235, 489) je vhodnejší bežnejší synonymný výraz *samouk;* nie je celkom jasný tvar podstatného mena v konštrukcii ... *pastiersky a cestopisný rondu* (s. 339); Slovník cudzích slov (SPN 1970, s. 947) uvádza iba podobu *rondeau* s významom „druh lyrickej básne".

V knihe sa vyskytuje na niektorých miestach dvojaký spôsob písania toho istého zloženého slova. Porov. *... rodiacej sa koloniálnej hispánskoamer. literatúry ...* (s. 45) a *... čo sa najväčšmi zaslúžili o hispánsko-amer. básnickú obnovu* (s. 220). Tu treba poznamenať, že v slovenčine je namiesto výrazu *hispánskoamerický* zaužívanejšie kompozitum *hispanoamerický*. Názov rieky *Amazon* (*... z oblasti rieky Amazon*, s. 470) je podľa SSJ VI, s. 256, síce správny, v spisovnej slovenčine je však frekventovanejšie pomenovanie *Amazonka*.

Polemizovať možno s používaním mena *Lope de Vega*. Meno tohto najvý-

znamnejšieho dramatika „zlatého veku" španielskej literatúry sa v posudzovanej encyklopédii skloňuje v súlade s poučkou obsiahnutou v Pravidlách slovenského pravopisu (porov. Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Bratislava 1970, s. 67), podľa ktorej pri menách so šľachtickým predikátom, pripojeným k menu predložkou, skloňuje sa iba meno, predikát sa neskloňuje. Podľa Pravidiel sa podobne aj mená zahŕňajúce predikáty s lat. predložkou *de* a obdobné románske predikáty skloňujú tak, že predikát ponechávame bez zmeny, skloňujeme však príslušné mená (pred predložkou). Uvedieme niekoľko príkladov z recenzovanej knihy: *...spracoval tému zdramatizovanú už Lopem de Vega* (s. 95). *Vicente Gil mal veľký vplyv aj na tvorbu Lopeho de Vega* (s. 579) *...prešiel k poňatiu dram. umenia Lopeho de Vega* (s. 108). *Quevedo patrí spolu s Lopem de Vega...* (s. 455). Podobne: *básnické dielo Garcilasa de la Vega* (s. 236). Treba však poznamenať, že táto zásada sa v iných, analogických prípadoch nedodržiava, teda predikát sa skloňuje, napr.: *...v niektorých paródiách zosmiešnil špan. klasicistov (Moretina, G. de la Huertu ap.)* (s. 487); *...bez Ruiza de Alarcóna* (s. 189).

Stotožňujeme sa s mienkou L. Dvonča, podľa ktorého nesklonnosť podstatných mien je v slovenčine pomerne zriedkavá a badať v nej vždy snahu podriadiť domácemu skloňovaniu akékoľvek cudzie podstatné meno. Túto tendenciu vidíme aj pri menách so šľachtickým predikátom. Časté používanie takýchto mien máva za následok, že sa tieto mená začínajú skloňovať tak ako iné rovnako zakončené podstatné mená. (Porov. L. Dvonč: Zo štúdia slovenského tvaroslovia. Skloňovanie cudzích vlastných mien typu Leonardo da Vinci. In: Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatúry. Praha 1958, s. 90).

V posudzovanej knihe sa ženské priezviská neuvádzajú jednotne: jednak majú podobu prispôsobenú úzu slovenského jazyka, napr. *Laforetová Carmen* (s. 315), *Matuteová Ana María* (s. 367), *Storniová Alfonsina* (s. 527), *Mistralová Gabriela* (s. 382) atď., jednak sa vyskytujú v pôvodnom španielskom znení: *Caballero Fernán* (s. 93), *Ibarbouru Juana de* (s. 255) a pod. Namiesto uvádzania vlastného mena v podobe *Castrová Rosalía de* (s. 103) sú vhodnejšie iné riešenia: *Rosalía de Castro* alebo *Rosalía Castrová.*

Ako nevhodné hodnotíme spojenie *Villena markíz de* (s. 581), v ktorom sa žiada španielsky výraz *marqués.* Porov. *Santillana marqués de* (s. 489). Názov diela *Mala Yerba (Zlá zelina)* (s. 41) je vhodnejšie preložiť ako *Burina.* Podobne *Sonetos espirituales (Duchovné samoty)* (s. 269) sú vari *Duchovné sonety.*

Nemožno súhlasiť so štylizáciou niektorých miest, napr.: *V románoch ... opísal sedliackeho generála ako reprezentanta ľudu, kt. má rád spravodlivosť, a najdôležitejšieho exponenta mex. revolúcie* (s. 220). Túto formuláciu treba upraviť napr. takto: *V románoch ... opísal sedliackeho generála ako reprezentanta ľudu a najdôležitejšieho exponenta mex. revolúcie, kt. má rád spravodlivosť.* Podobne: *Cortázar utvoril román nového typu, kt. stavba je voľná, neviazaná, dielom La Rayuela* (s. 116). Správna podoba: *Cortázar utvoril román nového typu dielom La Rayuela, kt. stavba je voľná, neviazaná.* Vhodné by bolo upraviť aj túto formuláciu: *Nadviazal na ne Cervantes svojimi entremeses (medzihry) a v modernej dobe género chico (komické jednoaktovky)*

(s. 478). Vhodnejšie: *Nadviazal, na ne Cervantes svojimi medzihrami (entremeses) a v modernej dobe komickými jednoaktovkami (género chico).*

V niektorých prípadoch, najmä pri voľnom prívlastku, chýba čiarka (chýbajúce čiarky uvádzame v zátvorkách): *Cancionero de Stúñiga (,) zostavený pravdepodobne v Neapole po smrti Alfonza V. (1458) z prác dvorných básnikov (,) obsahuje aj ľud. formy* (s. 529). *Jeho neveľké básnické dielo (,) zhrnuté v Cancionero de Jorge Manrique (Spevník J. M.) (,) nevybočuje z vtedajšieho štýlu* (s. 357). *Báseň (,) napísaná po katalánsky (,) mala veľký ohlas v lit. kruhoch . . .* (s. 35).

V sledovaných textoch sa vyskytujú aj niektoré nedostatky v písaní španielskych výrazov (viaceré z nich sú typickými korektorskými chybami). Uvedieme napríklad tieto: *delescudero* (s. 274) — správne *del escudero; poesias* (s. 218, 566) — *poesías; sonates* (s. 570) — *sonatas; theatro* (s. 189) — *teatro; las montanas* (s. 24) — *las montañas; Garcia* (s. 132) — *García; Lópes* (s. 634) — *López; homres* (s. 426) — *hombres; Jéronimo* (s. 633) — *Jerónimo* atď.

Malá encyklopédia spisovateľov sveta obsahuje základné výslovnostné pravidlá španielčiny a ostatných jazykov. Z praktických dôvodov by bolo azda užitočnejšie uvádzať v zátvorke fonetický prepis jednotlivých mien. To platí nielen pre španielčinu, ale aj niektoré ďalšie jazyky, napr. portugalčinu, angličtinu, francúzštinu, rumunčinu.

L. Trup

SPYTOVALI STE SA

Neprášivá úprava výrobku. — Z Chemických závodov J. Dimitrova v Bratislave sa spytovali, či v súvislosti s výrobou istého druhu hnojiva môžu hovoriť o jeho neprášivej úprave. V Slovníku slovenského jazyka sa totiž prídavné meno *neprášivý* (ani prídavné meno *prášivý*) neuvádza.

Slovník slovenského jazyka (ďalej len SSJ) III na s. 425 uvádza prídavné meno *prašný* s významom 1. „obsahujúci mnoho prachu, plný prachu", napr. *prašná cesta, prašná pôda, prašná zem"* a 2. „taký ako prach", napr. *prašný sneh* (ďalšie dva významy, ktoré sa v SSJ uvádzajú, sú v súvislosti s naším problémom nepodstatné) a SSJ I na s. 87 zaznamenáva aj jeho antonymum (slovo s opačným významom) *bezprašný*, ktoré má význam „bez prachu, neobsahujúci prach", napr. *bezprašný vzduch, bezprašná cesta.* Prídavné meno *bezprašný* však v súvislosti s úpravou hnojiva nevyhovuje, lebo tu nejde o to, že hnojivo neobsahuje prach, ale o to, že pri manipulácii s ním sa z neho nepráši, hoci pri jeho klasickej úprave sa pri manipulácii s ním prášilo. Preto výrobcovia správne vychádzali pri pomenovaní úpravy výrobku zo zvratného slovesa *prášiť sa* s významom „poletovať, víriť sa (o prachu)" (pozri SSJ, III, s. 425), resp. z jeho zápornej podoby *neprášiť sa* a od tohto slovesa príponou *-ivý* utvorili prídavné meno *neprášivý.* Rovnakým slovotvorným postupom sú utvorené prídavné mená *liečivý* (od slovesa *liečiť*), *ničivý* (od *ničiť*), *hojivý* (od *hojiť*), *páčivý* (od *páčiť sa*), *plazivý* (od *plaziť sa*), *krúživý* (od *krúžiť*) atď.

Prídavné meno *neprášivý* je teda utvorené bežným slovotvorným postupom, preto aj vyjadrenie *neprášivá úprava hnojiva* je z jazykovej (ale aj z vecnej) stránky správne.

M. Považaj

Robot — robotizácia. — O. B. z Bratislavy nám napísala: „Už viac ráz som počula v rozhlase i v televízii hovoriť o robotizácii. V tlači som slovo *robotizácia* našla v takýchto súvislostiach: *Robotizácia v priemysle dosahuje zatiaľ najpozoruhodnejšie výsledky v Spojených štátoch severoamerických, v Japonsku, vo Zväze sovietskych socialistických republík a vo Švédsku.* Alebo: *Robotizácia uľahčuje najťažšie úkony ako zváranie ťažkých dielcov a natieranie neprístupných miest v automobilovom priemysle.* Slovo *robotizácia* som v slovníkoch cudzích slov nenašla, no predpokladám, že súvisí so slovom *robot.* Zaujímal by ma pôvod a presný význam obidvoch spomenutých slov."

Na začiatku dvadsiatych rokov naznačil významný český spisovateľ Karel Čapek vo svojej utopistickej dráme *RUR* vývin epochy, v ktorej automaty nahrádzajúce ľudskú prácu vytlačia z výrobného procesu človeka. Karel Čapek je autorom termínu *robot,* o ktorý sa obohatil aj medzinárodný technický slovník. Napr. v Laroussovom slovníku sa slovo *le robot* uvádza s vysvetlením, že je to neologizmus (novotvar) slovanského pôvodu, a definuje sa ako „automatické zariadenie, ktoré na elektromechanický rozkaz — impulz — je schopné vykonávať rozličné operácie". V angličtine *robot* (po anglicky vyslovené ako *roubot*) značí „človek stroj", aj „samočinný signál na križovatke". V nemčine sa slovom *der Roboter* označuje automat. Z uvedeného vyplýva, že sa slovo *robot* zaradilo medzi europeizmy čiže výrazy spoločné väčšine európskych jazykov.

Slovo *robot* je utvorené z podstatného mena *robota* vynechaním koncového *a,* aby sa mohlo zaradiť k podstatným menám mužského rodu. Pri utváraní tohto slova autor pravdepodobne nemal na mysli súčasný význam slova *robota* — práca vo všeobecnosti, ale jeho skorší význam. Robotou sa za feudalizmu chápala poddanská práca na panskom. Základom slova *robota* je totiž *rob,* pôvodne „rab, otrok." Tento základ majú aj slová *robotovať* čiže vykonávať poddanskú prácu, aj *porobiť,* čo značí „podmaniť urobiť otrokom" (pozri Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968, s. 514).

Spisovateľ Karel Čapek sa vo svojej tvorivej fantázii pokúsil premietnuť nový jav aj do sociálnej oblasti, a hoci jeho zámery neprekročili rámec literárnej fikcie, je nesporné, že automatizácia výrobného procesu výrazne ovplyvňuje sociálnu sféru v socialistických, ako aj kapitalistických krajinách. V našej spoločnosti majú roboty slúžiť predovšetkým na to, aby oslobodili človeka od ťažkej a jednotvárnej práce a umožnili mu väčší rozlet tvorivých duševných síl.

Slovo *robotizácia* je utvorené od slova *robot* príponou *-izácia,* ktorá nie je domáceho pôvodu. Spomedzi cudzích prípon patrí však medzi najživšie prostriedky na utváranie názvov deja od názvov vecí, napr. *paletizácia* (od slova *paleta*) značí „zavádzanie skladovania a prepravy na paletách čiže drevených podstavcoch, s ktorými manipulujú zdvíhacie vozíky, žeriavy alebo

kladkostroje". Podobne *kontejnerizácia* (od slova *kontejner*) je zavádzanie dopravy v kontejneroch, *motorizácia* je zavádzanie motorového pohonu namiesto živočíšnej sily atď. Analogicky *robotizácia* znamená „zavádzanie rozličných zariadení ovládaných elektromechanicky — robotov — do priemyselnej alebo inej výroby na vykonávanie namáhavých mechanických prác".

Aj na slove *robotizácia* vidieť, ako úzko je vývin jazyka spätý s vývinom spoločnosti a ako jazyk citlivo zachytáva všetky nové spoločenské javy.

E. Rísová

Orenburg — orenburský. — N. M. ako nová obyvateľka sídliska Fončorda v Banskej Bystrici sa stretla s pomenovaním ulice v podobe *Orenburgská*. Upozorňuje na nejednotnosť v uvádzaní tohto názvu na rozličných tabuľkách a spytuje sa, či je vôbec správny.

Prídavné meno *orenburský* je utvorené z názvu *Orenburg*, ktorý sa končí na skupinu spoluhlások *-rg*. Utvorením prídavného mena pomocou prípony *-ský* z celej podoby základu by vznikla v prídavnom mene nezvyčajná a vo výslovnosti ťažko realizovateľná skupina spoluhlások *-rgsk-*. Preto sa pri tvorení prídavných mien z názvov tohto typu koncová spoluhláska *-g* vypúšťa a prípona *-ský* sa pridáva k tej podobe základu, ktorá zostáva po vynechaní koncového *-g: orenbur-ský*. Takto sa v spisovnej slovenčine tvoria aj iné prídavné mená z názvov zakončených na spoluhlásku *g*, pred ktorou je ďalšia spoluhláska, najčastejšie spoluhláska *r*, napr.: *Norimberg — norimberský, Hamburg — hamburský, Habsburg — habsburský, Magdeburg — magdeburský, Peking — pekinský*.

Hodno pripomenúť, že pri tvorení obyvateľského mena od miestneho názvu sa koncové *-g* takisto vynecháva a prípona *-čan* sa pripína k tej istej podobe základu, z ktorej sa tvorí prídavné meno s príponou *-ský*, napr.: *Hamburg — Hamburčan, Magdeburg — Magdeburčan, Peking — Pekinčan*, a teda aj *Orenburg — Orenburčan*.

J. Kačala

Pesnička od speváka XY? — M. Č. z Bratislavy: „Je správna formulácia, ktorú s obľubou využívajú hudobní redaktori a diskdžokeji *a teraz si vypočujete pesničku od speváka XY*, keď vieme, že menovaný spevák nie je autorom piesne?"

Často počúvame, ako nám hudobní redaktori „prezentujú novinku od skupiny" alebo hit od toho-ktorého speváka, pričom vieme, že ani konkrétna skupina, ani spevák nie sú autormi, resp. spoluautormi skladby. V takom prípade spojenie *pesnička (skladba) od speváka (skupiny) XY* nevyhovuje z vecnej stránky. Iná situácia je vo vyjadreniach *Počujete pieseň od skupiny Beatles* alebo *od Banjo Bandu Ivana Mládka*, kde je nepochybné, že autormi piesní (skladieb) sú ich interpreti, t. j. členovia skupiny.

Správne sa používa predložka *od* aj v spojeniach typu *pieseň od Zdeny Lorencovej* alebo *Ivana Mládka*, teda v situácii, keď spevák je zároveň autorom textovej i hudobnej zložky.

Naproti tomu spojenia typu *pieseň skupiny ABBA, Flop, Bonney M.* alebo *pesnička Karla Gotta* nehovoria už jednoznačne o tom, že interpreti reprodukovaných skladieb sú aj ich autormi. Jednoducho sa nimi pripisuje interpretačná zložka spevákovi alebo skupine, ktorí môžu, ale nemusia byť zároveň autormi. Spomenuté nejednoznačné spojenia možno využiť dvojako: 1. na zdôraznenie interpretovej osobnosti, napr. *pieseň K. Gotta,* 2. v situácii, keď niet pochybností o autorstve interpreta, napr. *pri piesňach Z. Lorencovej* alebo *I. Mládka.* Takéto spojenie je výhodné predovšetkým pri uvádzaní piesní, o ktorých nemáme úplné údaje, alebo vtedy, keď nie je naším zámerom uvádzať ich. Takisto sa môže uplatniť v situácii, keď nie sme si istí, či povedzme aj posledná skladba Karola Zicha pochádza od neho, hoci vieme, že spevák si azda všetky piesne komponuje sám.

Napokon teda môžeme zhrnúť: ak počujeme z rozhlasu oznámenie, že ide o *pieseň od Karola Duchoňa,* znamená to, že počúvame pieseň, ktorú skomponoval Karol Duchoň, keby, pravda, tento spevák bol aj skladateľom. Naproti tomu spojenie *nová pieseň Karola Duchoňa* nám hovorí asi toľko, že Karol Duchoň zaradil do svojho repertoáru novú pieseň, ktorej autorom je, resp. môže byť dakto iný.

S. Mátejová

NAPÍSALI STE NÁM

Z úradných školských dokumentov

Prvého septembra sa riaditeľ školy vzletnou rečou prihovára k žiakom, učiteľom a rodičom. Svojím príhovorom otvára nový školský rok. Ak sa o týždeň-dva pozrieme do triednej knihy, pri prvom septembri nájdeme v nejednej triednej knihe tento záznam: *Slávnostné zahájenie školského roku.*

Slovo *zahájiť* podľa Slovníka slovenského jazyka (zv. V., s. 413) má v slovenčine dva významy: *zahájiť (niečo)* znamená „zatarasiť, zabrániť, nedovoliť prístup niekomu, urobiť prekážky, ohradu na nejakom mieste, zakázať priechod, zahradiť, uzavrieť"; druhý význam tohto slova je „zachrániť, ochrániť, ubrániť, uhájiť".

Podľa tohto výkladu by učiteľov záznam v triednej knihe bolo treba chápať tak, že riaditeľ školy žiakom prvého septembra nedovolil vstup do školy; školu by im zavrel. Zahájenie nie je otvorenie. Svedčí o tom tento text z Kukučínovej poviedky *Do školy* (Literárna výchova pre 8. roč., s. 90): „To je lieština. Teraz je zahájená; neviem, či Dobrovničania zvíťazili". V poznámke pod čiarou čítame: *zahájená lieština* (ohradená, kde neslobodno pásť dobytok, drevo brať).

Spisovateľ Rudo Moric v článku *O úcte k rodnému jazyku* (Kultúra slova, 2, 1969, s. 37 píše: „Besedu uviedol učiteľ — a na môj úžas — hovoril veľmi zlou slovenčinou, miešal nárečové prvky, pravidlo o mäkčení mu bolo španielskou dedinou."

Pekný výraz: *uviedol.* Učiteľ by bol besedu *zahájil.*

Trocha dlhšie sme sa pristavili pri slove *zahájiť*, ktoré sa veľmi často vyskytuje v triednych knihách. Ostatné chyby by sme mali len vymenovať. No je ich toľko, že by zabrali niekoľko strán. Preto sa obmedzíme len na chybne napísané pádové prípony a niektoré hláskoslovné a pravopisné chyby:

Spomienka na oslobodenie našej o b c i, beseda o prečítaných k n í h, opakovanie p i e s n i, z plasteliny (z plastelíny), *o dopravných p r a v i d l a c h, Jilemnícky, svislých, sprechodom, r o z d e l o v a n i e slov, mlýnske, k o n e c leta, dielna, figúry, p e r n í k o v a chalúpka* (tu malo byť: *medovníková*), *oslava školská VOSR.*

V triednych výkazoch býva už menej chýb. Najčastejšie sú to chybne napísané rodné mená: *Nádežda, Robert, Terezia. Sasinkova ulica* sa vyslovuje a píše s krátkym *-a* (je to privlastňovacie prídavné meno). Chýbajúci dĺžeň sme našli v slovách *potravin, úradnik.* Zbytočný je však v slove *sovietský.* Nemáme výraz *čiašnička,* ale *čašníčka.* V slove *čalúnnik* nepíšeme jedno *n*, ale dve.

Na konci školského roka vynikajúci žiaci dostávajú s vysvedčením aj pochvalné uznanie. Tu nepíšeme (ako na vysvedčeniach) priezvisko a rodné meno v prvom páde, ale v treťom: *Pochvalné uznanie J á n o v i S t r m e ň o v i.* Pochvalné uznanie dostávajú aj dievčatá. Mala ho dostať aj *Lea.* Pochvalné uznanie *Ley* — či *Lei?* Nuž len *Lei.* Tak je to aj v Pravidlách slovenského pravopisu. No istá učiteľka chcela písať *Ley.* Vraj Pravidlá to tak predpisujú. Áno, je v nich pri slove *Lea* (s. 211) aj ypsilon. Lenže to je len v druhom páde. A do pochvalného uznania bolo treba napísať tretí pád, v ktorom nikdy nie je ypsilon.

Triedna kniha a triedny výkaz sú dôležité školské dokumenty. V triednych knihách (keď sú počas vyučovania na katedre triedy) listujú aj žiaci. Čo si myslia o učiteľovi, keď nájdu v nich chyby?

Chyby by nemuseli byť, keby sme častejšie listovali v Pravidlách slovenského pravopisu alebo v iných príručkách, a najmä v časopisoch Kultúra slova a Slovenská reč.

J. Janek

OPRAVA. — Prosíme čitateľov, aby si v 10. čísle 13. ročníka v celoročnom obsahu na s. 373 k autorovi G. Horákovi doplnili názov ďalšieho článku Z bratislavských povestí ... 112 a opravili tieto tlačové chyby:

s. 321 hore: ČÍSLO 9, správ. ČÍSLO 10
s. 329, 3. riadok zhora: políruhovitá, správ. polkruhovitá
s. 330, 14. riadok zdola: *cinstipatio, constipaton* správ. *constipatio, constipation*
s. 335, 11. riadok zhora: *vyplápač*, správ. *vyklápač*
s. 365, 11. riadok zhora: v zloženiach, správ. v zloženinách
s. 367, 1. riadok zhora: použil, správ. použili

Redakcia

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 14, 1980, č. 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v januári 1980. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980

Cena Kčs 3,—